

حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان

فرهاد میرزایی^۱، علی محمود بابوئی^۲

^۱ گروه حقوق، واحد بوئین زهرا، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین زهرا، ایران

^۲ کارشناسی ارشد جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوئین زهرا

چکیده

شاهد در نظام‌های حقوقی مختلف همانند چشم و گوش دستگاه عدالت کیفری می‌باشد. مشارکت شاهد زمینه کشف جرم و درنهایت تأمین امنیت را در جامعه ایجاد می‌نماید. با توجه به اتهامی بودن نظام کیفری انگلستان شاهد مانند متهم فرض می‌شود و طبعاً از حقوقی مشابه وی برخوردار است. علاوه بر قانون آیین دادرسی کیفری، در آیین‌نامه اجرایی موضوع تبصره ۱ ماده ۲۱۴ قانون مذکور، حمایت‌هایی در راستای اجرایی نمودن قانون وضع گردیده است. اتخاذ سیاست‌های حمایتی امکان مشارکت فعال شاهد را در فرآیند دادرسی کیفری فراهم می‌آورد. به همین دلیل در حقوق انگلستان نیز در کنار قوانین این کشور، سندی به‌منظور احصاء قواعد رفتاری مناسب در مقابل شهود تحت عنوان منشور شاهد تدوین گردیده است. در این سند به‌صورت شفاف در راستای حمایت از تمامیت جسمانی و مادی از شهود قواعدی به‌منظور آموزش، اختصاص مأموران ویژه و جبران تمامی خسارات وارده بر شهود پیش‌بینی گردیده است. هدف این پژوهش، شناخت رویکردهای قانون‌گذار در حمایت از شهود در دو نظام حقوقی ایران و انگلستان است. روش تحقیق توصیفی و تحلیلی می‌باشد و یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که با توجه به اهمیت و جایگاه شاهد در فرآیند دادرسی کیفری، در دو نظام حقوقی مذکور، عنایت ویژه‌ای به مقوله حمایت از شاهد شده است. هرچند تحولات قانونی در حقوق ایران به‌ویژه قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، گام‌های مثبتی در زمینه حمایت از شهود برداشته است، ولی تا رسیدن به حمایتی جامع، فراگیر و کارآمد فاصله زیادی وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: شاهد، حمایت، حقوق ایران، حقوق انگلستان

مقدمه

شاهد در لغت به معنی گواه، حاضر و کسی که امری یا واقعه‌ای را مشاهده کرده باشد آمده است، اما در اصطلاح حقوقی، تعریف واحدی از شاهد وجود ندارد و به همین جهت در اسناد بین‌المللی هم تعریفی از شاهد وجود نداشته و نظام‌های حقوقی مختلف در تعریف شاهد اختلاف نظر دارند. در واژه نامه آکسفورد، شاهد در لغت کسی است که یک حادثه معمولاً جرم یا تصادف را می‌بیند و در اصطلاح حقوق، شخصی است که در دادگاه، اظهاراتی را درباره آنچه او می‌داند یا دیده است، بیان می‌کند. در بخش 18 Crime قانون انگلستان که به اقدامات حمایتی از شهود به‌منظور ارائه شهادت، اختصاص داده شده است، در بند ۱۸،۲، در بیان معنی شاهد این‌گونه گفته شده است: «هر کسی (غیر از متهم) که برای کمک به تشریح وضعیت و کشف حقیقت دعوت شده است».

در نظام دادرسی انگلستان در کنار قواعد عمومی مرتبط با حمایت از شهود، منشور شاهد در حقوق انگلستان تهیه و تدوین گردیده است، نیاز مبرم دستگاه قضایی انگلستان به مشارکت فعال شهود در فرآیند دادرسی کیفری و نیز عدم کفایت مقررات عمومی می‌تواند از جمله علل تدوین منشور شهود قلمداد گردد. هم در منشور شهود و هم در قانون آیین دادرسی کیفری، مقرراتی دیده می‌شود که حکایت از این امر دارند که قلمرو حمایت از شهود محدود به نیازهای آنها می‌باشد. تمام عوامل عدالت کیفری از ابتدا تا انتها، باید در بدو ورود، نیازهای شهود را ارزیابی کرده و تمام نیازهای حمایتی آنها را تا جایی که با حقوق متهم منافات نداشته باشد و امکانات یاری دهد، پاسخ دهند؛ بنابراین حتی ممکن است چتر حمایت از شهود، از شخص شاهد گسترده تر شده و بستگان وی را نیز پوشش دهد. در همین راستا منشور شهود در استاندارد ۴ مقرر می‌دارد: «زمانی که شما در حالی که ارائه اظهارات به پلیس هستید، آنها ارزیابی‌های اولیه از نیازهای شما را به عنوان شاهد به عمل خواهند آورد».

حمایت از شهود مبحثی است که با ظهور جرائم سازمان یافته و فراملی اهمیت خاصی پیدا کرده است. تأمین عدالت کیفری، مهم‌ترین دغدغه طرفداران حمایت از شهود است. در اسناد بین‌المللی از جمله قانون انگلستان، به وضوح بر ضرورت حمایت از شهود تأکید گردیده و شیوه‌های مختلفی از جمله تغییر چهره و صدا، حفاظت فیزیکی، عدم افشاء هویت شاهد و ... پیش‌بینی گردیده است.

شهادت شهود که در معنای عام خود مطلعین و مخبرین و افراد نفوذی را شامل می‌شود، امروزه به‌عنوان ملکه ادله شناخته شده است و یکی از معمول‌ترین و مهم‌ترین راه‌های اثبات جرایم است. این وسیله اثبات دعوی در حقوق انگلستان که نماد یک سیستم حقوقی دیر پا در کشوری دیرپا است، نظامی کاملاً متفاوت با آنچه از دیرباز در ایران رواج دارد، می‌باشد. نظام حقوقی انگلستان یعنی حقوق عرفی Common law دارای ویژگی‌های خاص و منحصر به فردی است و به نوعی به آن حقوق عرفی یا حقوق «قاضی - ساخت» گفته می‌شود و در مقابل آن حقوق موضوعه ایران یعنی حقوق مصوب نهادهای رسمی و مجالس قانون‌گذاری قرار دارد. هدف این مقاله شناخت رویکردهای قانون‌گذار در حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و منشور انگلستان است.

پیشینه تحقیق

(۱) کتب:

- ۱- رضا احمدی (۱۳۹۵) در کتاب خود با موضوع «حمایت از امنیت شهود در فرایند دادرسی کیفری ایران و اسناد بین‌المللی» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود.
- ۲- زینب باقری‌نژاد در سال (۱۳۹۵) با موضوع «حمایت از شهود (در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی) با نگاهی به لایحه جدید قانون آیین دادرسی کیفری» مورد بررسی قرار داده است.

(۲) پایان نامه های کار شده:

۱- اسداله میرزایی در سال (۱۳۸۴) در پایان نامه خود با موضوع «حمایت از بزه دیدگان و شهود در برابر تهدید در فرایند دادرسی کیفری» در دانشگاه مازندران به بررسی مسئله پرداخته است. در تمامی نظام‌های عدالت کیفری حضور بزه دیدگان و شهود و مشارکت فعالانه آنها در فرایند دادرسی به علت برخورد با مانع مهمی به نام تهدید بزه دیدگان و شهود و انتقام از آنها که از طرف متهم و همدستان و آشنایان وی و در جرایم سازمان یافته و بانندی از طرف اعضای این سازمان ها انجام می پذیرد، کم رنگ شده است. بزهکاران و به طور کلی تمام کسانی که از قبل این مشارکت متضرر می شوند، به هدف منصرف کردن بزه دیدگان و شهود از همکاری با نهادهای نظام عدالت کیفری به تهدید و انتقام از آنها می پردازند. این معضل که در تمامی مراحل دادرسی، قبل و بعد از آن به ویژه در برخی از جرایم مانند جرایم سازمان یافته و بانندی و نسبت به برخی از بزه دیدگان آسیب پذیر مانند زنان، کودکان و بزه دیدگان شکنجه رواج دارد، آثار منفی بیشماری بر تهدید شوندگان، نهادهای عدالت کیفری و جامعه بر جای می گذارد. بنابراین پیش‌بینی تدابیر مختلف حمایتی برای بزه دیدگان و شهود در فرایند دادرسی ضروری است.

۲- منصور رحمدل در سال (۱۳۸۵) در پایان نامه خود با موضوع «حمایت از شهود در قوانین کیفری ایران و اسناد بین‌المللی» در دانشگاه تهران مورد بررسی قرار داده است. در مخاطره بودن شاهد به لحاظ نقش آنها در روند دادرسی کیفری و سرنوشت پرونده، ایجاب می‌نماید تا از آنها حفاظت کافی به عمل آید. گواهی به عنوان یکی از مهمترین ادله اثبات دعوی کیفری، از گذشته تاکنون مورد توجه بوده است. ادای شهادت در راستای کشف حقیقت، شاهد را در معرض خطر و تهدید از سوی مرتکبان جرایم قرار می دهد. به همین علت، پاسداشت عدالت و دادگستری از یک سوی و صیانت از شهروندان به ویژه در مقام همکاری با دستگاه قضایی و پلیس و حمایت از بزه دیدگان جرایم از سوی دیگر، توجیه کننده حمایت از شهود است. حمایت از شاهد در پرتو رویکردهای حمایتی مختلف امکان پذیر است؛ یکی از موثرترین و کارآمدترین رویکردها، پیش‌بینی اقدامات حمایتی در قوانین کیفری (ماهوی و شکلی) است؛ تا مقام قضایی بتواند با توجه به قانون و ضرورت اعمال این برنامه ها در هر مورد خاص، دستور به اجرای آنها بدهد. دادرسی منصفانه و اجرای عدالت، مستلزم آن است که اگر دلیل بزه دیده شهادت شهود است، وی بتواند به راحتی شهود خود را به مقام صالح قضایی معرفی کند و اگر مانعی در اجرای این حق به وجود آید، باید برطرف شود. اما، در سوی دیگر دعوی کیفری، متهم قرار دارد که با وجود اصل برائت، گاه ناچار به توسل به شهادت شهود می‌شود. چه بسا ادعاهای واهی علیه متهمی مطرح گردیده و متهم بی‌گناه برای رهایی از این وضعیت ناچار به شهادت روی آورد.

هادی شیبانی، (۱۳۹۴) در پایان نامه خود با موضوع «حمایت از شهود، مطلعین و بزه دیدگان در قانون آئین دادرسی کیفری سال ۱۳۹۲» اگر بپذیریم که شهود، مطلعین و بزه دیدگان از مهمترین اشخاص درگیر پرونده های کیفری هستند، تردیدی باقی نمی ماند که قانون گذار باید برای ارزش نهادن به حقوق اساسی آن ها به سمت یک روش حمایتی نسبت به ایشان حرکت کند. شناخت و رعایت حقوقی که شهود، مطلعین و بزه دیدگان دارا می باشند امروزه از ضروریات یک دستگاه قضایی عدالت محور است. این مطلب را که اکثر سیستم های حقوقی متری و اسناد متعدد حقوقی بین المللی مورد شناسایی و احترام قرار داده اند هنوز نتوانسته جایی درخور در سیستم قضایی ایران پیدا کند. در فرآیند حمایت از شهود، مطلعین و بزه دیدگان به علت وجود ویژگی های خاص یا اهمیت و شدت جرایمی که همکاری مضاعف آن ها را می طلبد، باید از شیوه های متنوع و به روز حمایتی بهره گیری شود. لذا برای شناخت مبنای این اقدامات، شایسته است علل آن را بر مبنای صیانت از حقوق فردی و کرامت انسانی بشر و حمایت از عدالت ترسیم نمود. پژوهش حاضر با رویکردی تطبیقی در پی کشف اصول استاندارد حمایت از حقوق شاهد، مطلع و بزه دیده در اسناد و رویه های بین المللی بوده است تا بتواند راه-کارهایی برای بهبود وضع حمایت از حقوق اشخاص مذکور در قانون آیین دادرسی ۱۳۹۲ بیابد.

روش تحقیق

روش تحقیقی که در این مقاله استفاده شده، روش تحقیق توصیفی و تحلیلی است. در این جا در پی تجزیه و تحلیل و توصیف یافته هایی هستیم که از مطالعه کتاب ها، مقالات، مجله ها، اینترنت و سایر منابع به دست می آید و با عنایت به این که موضوع پژوهش حاضر در حقوق داخلی ما دارای سوابق و مطالعات قابل ملاحظه ای نمی باشد و نتیجتاً از بعد منابع تحقیق، تنها در مورد بخش های کوچکی از این تحقیق منابعی به طور پراکنده یافت می شود که عمده این منابع با مراجعه به مراکز و منابع داخلی مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته اند مراکزی که حین تحقیق به آنها مراجعه شده است شامل مراکز علمی و دانشگاهی موجود و همچنین از بعضی از سایت های متعدد شبکه جهانی اینترنت نیز مطالبی راجع به موضوع استخراج و در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفته است.

شهادت در حقوق ایران

شهادت شهود از دیر باز به عنوان یکی از مهم ترین ادله در حقوق کشورها و از جمله ایران مطرح بوده و واجد صبغه فقهی نیز می باشد. با دارا بودن شرایط در جرایم شرعی می تواند موجبات صدور حکم را فراهم آورد و بنابراین می طلبد که به تشریح مفهوم آن در حقوق ایران پرداخته شود. در معنای اصطلاحی می توان گفت «شاهد عبارت است از کسی که نسبت به امری شهادت می دهد، خواه ادای شهادت کرده باشد، خواه تحمل شهادت. یعنی موضوع شهادت را احساس نموده و از آن اطلاع حاصل کرده باشد». ۱. از مجموع تعاریف ذکر شده در این قسمت می توان چنین نتیجه گرفت که شاهد به معنای خاص کسی است که از واقعه مجرمانه به وسیله یکی از حواس پنج گانه خود مطلع گردیده است. لیکن شاهد به معنای عام شامل هر کسی است که راجع به جرم ارتكابی دارای اطلاعات بوده و به تعبیر دیگر «مطلع» می باشد. در حالی که این اطلاعات ناشی از حواس او نبوده است که تعریف بیشتر آن در قسمت مطلع آمده است.

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، ص ۳۷۳.

بینه و مقایسه آن با شهادت

برای فهم و درک بهتر مفهوم و تعریف شهادت بد نیست با مفهوم و معنای بینه که دلیل شرعی محسوب می‌شود و از سوی دیگر مشابهت‌هایی با شهادت دارد، آشنا شویم و سپس ضمن تطبیق آن با شهادت تفاوت‌های آن‌ها را نیز برشماریم. بینه مؤنث «بتین» به معنای آشکار و نمایان و صفت مشبیه از ماده «بان» «بیین»، «بیانا» به معنای «روشن و آشکار شد». این کلمه در قرآن ۱۹ بار به صورت مفرد و ۵۲ بار به صورت جمع استعمال شده است، اما به هیچ وجه با اصطلاح فقهی آن ارتباط نداشته است.

مفهوم شاهد

شاهد از نظر لغوی به معنای «ادای شهادت‌کننده، گواهی‌دهنده و کسی که امری یا واقعه‌ای را به چشم خود دیده باشد و گواهی دهد و همچنین به معنی گواه» می‌باشد.^۲ این تعریف از شاهد به معنای خاص است، لیکن در معنای رایج آن، شاهد کسی است که در مکان حادثه حضور داشته و قادر است تا اطلاعاتی را درباره آن حادثه بدهد که این تعریف از شاهد به معنای عام آن است. در معنای اصطلاحی می‌توان گفت «شاهد عبارت است از کسی که نسبت به امری شهادت می‌دهد، خواه ادای شهادت کرده باشد، خواه تحمل شهادت. یعنی موضوع شهادت را احساس نموده و از آن اطلاع حاصل کرده باشد».^۳ از مجموع تعاریف ذکر شده در این قسمت می‌توان چنین نتیجه گرفت که شاهد به معنای خاص کسی است که از واقعه مجرمانه به‌وسیله یکی از حواس پنج‌گانه خود مطلع گردیده است. لیکن شاهد به معنای عام شامل هر کسی است که راجع به جرم ارتكابی دارای اطلاعات بوده و به تعبیر دیگر «مطلع» می‌باشد. در حالی که این اطلاعات ناشی از حواس او نبوده است که تعریف بیشتر آن در قسمت مطلع آمده است.

مفهوم شهادت در حقوق انگلستان

در ذیل این قسمت ابتدا به تعریف شهادت در نظام کیفری انگلستان پرداخته می‌شود تا به موارد اشتراک یا اختلاف آن با حقوق ایران پی ببریم و سپس مفهوم شاهد مورد بررسی قرار می‌گیرد. در حقوق انگلستان سه نوع دلیل برای اثبات دعوی به رسمیت شناخته شده است که عبارتند از: دلیل کتبی، دلیل عینی و دلیل شفاهی که دلیل شفاهی همان شهادت موضوع بحث این تحقیق می‌باشد. دلیل شفاهی دلیلی است که توسط شهود معمولاً با قید سوگند یا با قول شرف اقامه می‌شود و معمولاً هر یک از اصحاب دعوی برای تأیید اظهارات خود یک یا چند شاهد برای ادای شهادت دعوت می‌کنند و وظیفه شاهد این است که دادگاه یا هیأت منصفه را از واقعیات امور مورد درک و مشاهده خود آگاه سازد. از نظر حقوق دانان انگلیسی شهادت یعنی خبر دادن از حادثه‌ای که در گذشته رخ داده است و دقیقاً همانند حقوق ایران، در انگلیس نیز شهادت یعنی خبر دادن از امری که به‌وسیله حواس قابل درک باشد.

در حقوق انگلیس واژه شهادت همانند حقوق ایران به صراحت تعریف نشده است؛ لیکن در قانون موسوم به PACE^۴ در مورد شهادت دو عنوان اجبار (impellability) و صلاحیت (competence) مطرح می‌باشد که اولی یعنی چه کسی از نظر قانون

۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، جلد دوم، چاپ هفتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۱۲۸۱.

۳. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، ص ۳۷۳.

4. police and criminal ACT.

مجبور به ارایه دلیل می‌باشد و دومی یعنی چه کسی از نظر قانون مجاز به ارایه دلیل می‌باشد.^۵ که به نظر می‌رسد در مورد اول یعنی اجبار شاهد، وی موظف به حضور در دادگاه است و شهادت او توسط دادگاه ضروری تشخیص داده شده و در حالت دوم یعنی صلاحیت، شاهد ملزم به ادای شهادت نیست و تنها زمانی که شهادتش ضروری تشخیص داده شود، باید در دادگاه حضور یابد.

مفهوم شهادت بر شهادت در حقوق ایران و انگلستان

در این گفتار پس از توضیح مفهوم شهادت بر شهادت به بررسی نظریات راجع به شهادت بر شهادت میان حقوقدانان و همچنین به بررسی آن در میان قوانین موضوعه ایران می‌پردازیم و سپس موضوع را با بررسی دو پرونده مرتبط با موضوع در حقوق انگلیس پیگیری می‌کنیم. در پاره‌ای از مواقع شاهد مستقیماً واقعه را ندیده و شنیده؛ ولی از فردی که شاهد امر بوده نسبت به وقوع آن اطلاع یافته است. به عبارت دیگر «مشهود به» خود شهادت فرد دیگری می‌باشد که اصطلاحاً «شهادت فرع» یا «شهادت بر شهادت» نامیده می‌شود.^۶ بنابراین شهادت بر شهادت فقط نسبت به شنیده‌ها تحقق می‌یابد نه دیده‌ها، یعنی شاهد فرع به بیان آنچه از شاهد اصلی شنیده می‌پردازد.

در حقوق انگلیس شهادت بر شهادت «Hearsay evidence» ممکن است نسبت به مطالبی باشد که یک طفل در خارج از دادگاه ارائه نموده و یا یک بزرگسال^۷ بنابراین فرقی در صلاحیت شاهد اصل وجود ندارد؛ زیرا در هر حال نتیجه یکسان بوده و آن عدم پذیرش شهادت بر شهادت در انگلیس می‌باشد. از طرفی در حقوق انگلیس برخلاف سایر ادله که همراه با قسم در دادگاه ارائه می‌شود، شهادت بر شهادت بدون ایراد قسم صورت می‌گیرد. در حقوق ایران همان‌گونه که ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی می‌گوید: ارزش شهادت به اندازه دلیل می‌باشد و قطع‌آور است؛ اما آیا می‌توان این امر را در مورد شهادت بر شهادت نیز مطرح نمود. راجع به ارزش شهادت بر شهادت می‌توان دو نظریه مطرح کرد:

شهادت بر شهادت از دو جزء تشکیل یافته است. یک جزء آن اماره و جزء دیگر آن شهادت می‌باشد. طبق این نظر کسی که شاهد مستقیم می‌باشد، شهادتش بر طبق قواعد کلی که همان پذیرش شهادت است، مورد قبول خواهد بود؛ ولی کسی که به‌طور غیر مستقیم و از زبان شاهد اصل به بیان واقعه می‌پردازد، سخنان وی با توجه به اماره صحت مورد پذیرش است. در نظریه دوم آمده است که اعتبار شاهد اصل نیز بنا به «اماره صحت و درستی» است و دلیلی بر اختصاص دادن این ویژگی به شاهد فرع وجود ندارد. لکن تفاوت واقعی این دو شاهد اصل و فرع از لحاظ ارزش در این است که اعتبار شاهد غیر مستقیم علاوه بر آن اصل مستلزم اصل راستگویی و درستکاری شاهد واسطه نیز هست.

ماده ۲۳۱ قانون آیین دادرسی مدنی با توجه به مبانی فقهی راجع به شهادت گفته است: «در کلیه دعاوی که جنبه حق الناس دارد اعم از امور جزائی یا مدنی (مالی و غیر آن) به شرح ماده فوق هرگاه به علت غیبت یا بیماری، سفر، حبس و امثال آن حضور گواه اصلی متعذر یا متعسر باشد گواهی بر شهادت گواه اصلی مسموع خواهد بود».

قانون مدنی نیز مانند قانون آیین دادرسی مدنی به تکرار ماده ۲۳۱ قانون مذکور با مضامین مشابه در ماده ۱۳۲۰ پرداخته است. ماده ۱۳۲۰ قانون مدنی می‌گوید: «شهادت بر شهادت در صورتی مسموع است که شاهد وفات یافته یا به واسطه مانع

۵. فرجه‌لو، علیرضا، قراین و امارات در حقوق کیفری ایران و انگلیس، رساله دکتری، حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۶، ص ۶۰.

۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، ص ۳۹۸.

۷. فرجه‌لو، علیرضا، شهادت بر شهادت در حقوق کیفری ایران و انگلیس، مجله الهیات و حقوق، شماره ۲۸، ۱۳۸۷، صص ۷۵-۷۰.

دیگری مثل بیماری و سفر و حبس و غیره نتواند حاضر شود». این ماده نیز مانند ماده ۲۳۱ قانون آیین دادرسی مدنی مصادیق شهادت بر شهادت را تمثیلی می‌داند.

در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در تبصره ماده ۱۱۹ نیز به شهادت بر شهادت اشاره‌ای داشته است: در این تبصره آمده است: «در مواردی که اقرار متهم و یا شهادت شاهد و یا شهادت بر شهادت شاهد، مستند رأی دادگاه باشد، استماع آن توسط قاضی صادرکننده رأی الزامی است». در صورتی که چنین مقرره‌ای نیز وجود نمی‌داشت باز هم به موجب ماده ۲۳۱ قانون آیین دادرسی مدنی شهادت بر شهادت در امور کیفری پذیرفته شده بود؛ زیرا ماده ۲۳۱ شامل همه امور اعم از مدنی و جزائی است. هرچند این ایراد باقی است که چگونه قانون آیین دادرسی مدنی برای امور کیفری تکلیف تعیین نموده است. برخی بین «استرعا» و «شهادت بر شهادت» تفکیک قائل شده‌اند. منظور از «استرعا» این است که شاهد اصل از دو نفر عادل می‌خواهد که شهادت او را برای حق و حفظ حقوق مشهود له استماع کنند که این امری مجزا از شهادت بر شهادت است. طبق نظر این عده از نویسندگان شهادت بر شهادت زمانی است که فردی در دادگاه حاضر است و می‌شنود که چهار شاهد عادل شهادت به «زنا» داده‌اند.

مقایسه مطلع و شاهد

همان‌طور که در بند قبلی مورد اشاره قرار گرفت، بهتر آن است تا به تفکیک بهتری میان شاهد و مطلع از رهگذر بیان تفاوت‌ها و تمایزات این دو برسیم. مطلع در معنای عام شامل هر کسی است که به نوعی اطلاع به وقوع امری یافته یا بنا به تعریف شاهد او نیز می‌تواند زیر مجموعه معنای عام مطلع قرار گیرد؛ اما مطلع به معنای خاص بسیاری از محدودیت‌ها و قیود شاهد را به همراه ندارد و از آن جمله می‌توان به موارد زیر که همان موارد تفاوت میان شاهد و مطلع در قانون آیین دادرسی کیفری ایران است اشاره نمود:

این که جنسیت شاهد در پذیرش شهادت تأثیرگذار است؛ زیرا در بعضی از موارد دعوی به شهادت مردان و بعضی موارد به شهادت زنان ثابت می‌شود؛ حال آن‌که در گواهی مطلعان چنین محدودیتی وجود ندارد. البته در حقوق انگلیس این تفکیک در اظهارات مطلعین منتفی بوده، بدان جهت که مطابق قانون عدالت جوانان مصوب ۱۹۹۹ که همه افراد را صالح به ادای شهادت دانسته می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که همان‌گونه که در خصوص شهادت شهود قانون‌گذار انگلیسی قائل به تفکیک جنسیتی نشده است، در خصوص مطلعین نیز به طریق اولی این بحث مردود است.

مبانی شهادت در فقه، حقوق ایران و انگلستان

منظور از مبانی، میزان تأثیرگذاری قواعد فقهی، حقوقی و عرفی در شکل‌گیری ارزش شهادت است. درک مبانی اعتبار شهادت شاهد در حقوق ایران که علی‌الخصوص، واجد صبغه فقهی است، می‌طلبد که ابتدا به بررسی مبانی شهادت شهود در فقه و حقوق داخلی ایران پرداخته شود و سپس به بررسی مبانی شهادت در حقوق کیفری انگلستان بپردازیم.

مبانی حجیت شهادت

اینکه آیا ادای شهادت در دادگاه برای شهود یک حق به‌شمار می‌رود یا تکلیف، موضوع مورد بحث در این گفتار خواهد بود. اینکه در فقه امامیه چه دیدگاهی در خصوص این مسئله حاکم می‌باشد مختصراً مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در فقه امامیه

در فقه اسلامی به شهادت به عنوان یک دلیل بسیار مهم تأکید شده است. فقهای شیعه شهادت را تکلیف دانسته‌اند و ادای شهادت را واجب شمرده‌اند و اجماع فقها بر این است که ادای شهادت واجب کفایی است؛ اما برخی آن را واجب عینی دانسته‌اند. عده‌ای در مقابل قول مشهور قائل به تفسیر شده‌اند و فرموده‌اند: در صورتی که شاهد به ادای شهادت فرا خوانده شده باشد، ادای آن واجب است؛ لیکن در صورتی که به ادای شهادت دعوت نشده باشد، ادای آن واجب نیست. دلایل وجوب شهادت از دیدگاه فقهای امامیه عبارت است از:

الف: آیات قرآن: در قرآن آیاتی وجود دارد که از منطوق آن‌ها استیجاب شهادت استنباط می‌شود. برای نمونه: «شهادت را کتمان نکنید و هر کس آن را کتمان کند قلبش گناهکار است».^۸ «شهادت را برای خدا به پا دارید».^۹

ب: روایات: روایت جابر از امام محمد باقر(ع): «پیامبر(ص) فرمود: کسی که شهادت را کتمان کند یا طوری شهادت دهد تا به وسیله آن خون مسلمانی ریخته شود و یا مال مسلمانی را به دست آورد، در قیامت با رو سیاهی محشور خواهد شد و بر صورتش زخمی نمایان خواهد بود که خلاق او را با اصل و نسب خواهند شناخت». امام رضا(ع) نیز می‌فرماید: «اگر کسی از تو درخواست شهادت دادن کرد، شهادت بده. همانا خداوند متعال فرمود خداوند به شما امر نموده است امانات را به اهلش برگردانید و کسی که کتمان شهادت کند، ظلم کرده است».^{۱۰} اصل ۳۸ قانون اساسی ایران به صراحت اجبار اشخاص را برای ادای شهادت ممنوع دانسته و عمل مرتکب را قابل مجازات دانسته است. بنابراین شاهد حق دارد که برای کشف حقیقت شهادت بدهد یا اینکه از ادای شهادت خودداری نماید.

لیکن قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در ماده ۳۲۰ چنین اشعار می‌دارد که «شاهد یا مطلع برای حضور در دادگاه احضار می‌شود. چنانچه شاهد یا مطلع بدون عذر موجه در جلسه دادگاه حاضر نشود و کشف حقیقت و احقاق حق، متوقف بر شهادت شاهد یا کسب اطلاع از مطلع باشد و یا جرم با امنیت و نظم عمومی مرتبط باشد، به دستور دادگاه در صورت وجود ضرورت حضور جلب می‌شود. تبصره: در احضاریه شاهد یا مطلع باید موضوع شهادت یا کسب اطلاع و نتیجه عدم حضور ذکر شود». قانون آیین دادرسی مدنی نیز در ماده ۲۴۳ اشعار می‌دارد بر اینکه: «گواهی که برابر قانون احضار شده است چنانچه در موعد مقرر حضور نیابد دوباره احضار خواهد شد».

فرآیند آشناسازی و آماده سازی شهود

شهادت شهود معرفی شده توسط شاکی یا دادستان، نقش بسیار مهمی در اثبات اتهام دارد، از آنجا که ممکن است شاهد، در بیان حقایق و پاسخ‌گویی به سؤالات که در دادگاه از او پرسیده می‌شود، دچار مشکل گردد و نتواند مطالب خود را به نحو مناسب بیان کند، طی فرایندی که در نظام دادرسی اتهامی پیش‌بینی گردیده است، جلسه یا جلساتی به‌منظور آماده ساختن شاهد برای ادای شهادت و بیان اطلاعات، در دادگاه برگزار می‌شود و در آن، دلایل شاهد، مورد بررسی قرار می‌گیرد و وی با چگونگی طرح سؤالات در دادگاه آشنا می‌شود. هدف از این اقدام، افزایش تأثیر شهادت در اثبات جرم و حمایت از شهود، برای

۸. زراعت، عباس؛ حاجی‌زاده، حمیدرضا، ادله اثبات دعوی، چاپ اول، مشهد، نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۸، ص ۳۴۲، سوره بقره، آیه ۲۸۳.

۹. سوره طلاق، آیه دوم.

۱۰. جمعی از نویسندگان، ادله اثبات دعوی کیفری، چاپ اول، مشهد، نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۲، ص ۱۸۰.

آمادگی روحی و ذهنی برای ادای شهادت یا بیان اطلاعات می‌باشد.^{۱۱} آماده‌سازی شهود، رویه‌ای مرسوم در برخی از نظام‌های دادگستری ملی، مخصوصاً در ایالات متحده امریکا است.^{۱۲}

دو رویکرد متفاوت نسبت به فرایند آشناسازی و آماده‌سازی شهود، برای محکمه وجود دارد؛ رویکرد اول، فرایند آشناسازی است که به‌وسیله آن، شهود با سایر شرکت‌کنندگان در دادگاه و نقش ایشان، جایگاه شاهد در رسیدگی و نیز فرایند ادای شهادت و بیان اطلاعات، به‌طور کلی آشنا می‌گردند. در رویکرد دوم، نسبت به فرایند آماده‌سازی، به شاهد اجازه داده می‌شود که اظهارات پیشین خود را که به مأموران تحقیق دادگاه ارائه کرده، مرور نماید تا حافظه وی عملکرد بهتری داشته باشد. ممکن است در طی این فرایند به دادستان و یا طرف دیگر دعوا که شاهدهی را دعوت کرده است، اجازه داده شود که سؤالاتی که در هنگام ادای شهادت در جلسه دادگاه از شاهد خواهد پرسید را در طی جلسات آماده‌سازی به وی ارائه نماید.^{۱۳}

بنابراین فرایند مورد بحث را می‌توان به دو بخش آشناسازی و آماده‌سازی شاهد تقسیم نمود. بخش اول، یعنی فرایند آشناسازی، باعث اختلاف و منازعه بین طرفین دعوا نمی‌شود. بسیاری از شهود که برای ادای شهادت و بیان اطلاعات فراخوانده می‌شوند، ممکن است هرگز در هیچ دادگاهی حضور نیافته باشند، لذا، نمودار کلی دادگاه‌ها و رویه‌ها و فناوری‌های مورد بهره‌برداری در فرایند رسیدگی، کاملاً برای آنان ناآشنا خواهد بود. بنابراین بازدید از سالن دادگاه و گذری بر کیفیت خاصی که شاهد در طی ادای شهادت و بیان اطلاعات، با آن مواجه خواهند داشت، ضروری است؛ هم از این جهت که، تا حد امکان، آسایش برای شهود فراهم شده و هم از این باب که ارائه کارآمد ادله از جانب آنان، امکان‌پذیر گردد.^{۱۴}

بخش دوم، در برخورد با مسئله آماده‌سازی شاهد، بسیار موسع به نظر می‌رسد و شاید به گونه‌ای القای شهادت به شاهد تلقی شود؛ چرا که متعاقب ارائه دقیق سؤالاتی که در آینده در جلسه دادگاه طرح خواهد شد، ممکن است پاسخ شاهد، با سؤالات نیز مورد سنجش قرار گیرد و این‌گونه آماده‌سازی شاهد، برخلاف رعایت حق متهم به محاکمه منصفانه و بی‌طرفانه به نظر می‌رسد.^{۱۵} باید توجه داشت پرسش و پاسخ از شاهد در جلسه آماده‌سازی، در حکم تمرین سؤالاتی که در دادگاه پرسیده می‌شود، نخواهد شد؛ اگرچه این‌گونه سؤالات، می‌توانند با سؤالاتی که در جلسه دادگاه مطرح خواهند شد، به‌صورت بالقوه اشتراکاتی داشته باشند. بنابراین آماده‌سازی شاهد، مستلزم ارائه سؤالات به وی نمی‌باشد و هر سؤالی که با شاهد تمرین می‌شود نیز، بدون ارائه عکس‌العمل از جانب نماینده دادرسی خواهد بود، این‌گونه رفتار با شاهد، می‌تواند فرض هرگونه جهت‌دهی به ادله وی را منتفی سازد.

همچنین، اگرچه برخی از جنبه‌های جلسه آماده‌سازی می‌تواند به قاضی کمک کند که به حقیقت دست یابد؛ اما بسیاری از جنبه‌های دیگر آن، صدمه زننده خواهد بود. در عین حال اجازه دادن به شاهد برای خواندن اظهارات پیشین خود، در ارائه کارآمد ادله یاری نموده و به قاضی برای کشف حقیقت کمک خواهد کرد. برای شهود و مطلع، دشوار خواهد بود که وقایع را با جزئیات دقیق و به ترتیبی که رخ داده بودند، به یاد آورند، مخصوصاً زمانی که این وقایع، صدمات روحی بر آنان وارد نموده

۱۱. تیلور، بی دون، آماده‌سازی شهود در حقوق بین‌الملل کیفری، ترجمه فرخ سیری، منصور، ویزنامه مجله حقوقی بین‌المللی، ۱۳۸۹، ص ۳۹.

۱۲. دادگاه‌های کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق و رواندا و دادگاه ویژه سیرالئون، فرایند آماده‌سازی شهود را در رویه قضایی خود پذیرفته‌اند، در حالی که آن دادگاه‌ها نیز همانند دیوان کیفری بین‌المللی، هیچ صراحتی در قوانین موضوعه خود در مورد جواز اجرای فرایند آماده‌سازی نداشتند. (همان، ص ۴۰).

۱۳. رضوی فرد، بهزاد و فقیه محمدی، حسن، رویکرد دیوان کیفری بین‌المللی در قبال آماده‌سازی شهود، پژوهشنامه حقوقی، شماره ۲، ۱۳۹۰، ص ۳۸.

۱۴. همان، ص ۵۲.

۱۵. همان، ص ۴۹.

باشد. لذا کارآیی بیشتری از طریق ارائه اظهارات پیشین شاهد و مطلع به وی، پیش از ادای شهادت و بیان اطلاعات، به این منظور که به یادآوری ذهنی او یاری شود، به دست خواهد آمد.^{۱۶}

از طرف دیگر، اجرای فرایند آماده‌سازی یعنی مرور ادله وی و حتی تمرین آنچه که مقرر است، شاهد در جلسه دادگاه اظهار کند؛ البته بدون ارائه دقیق سؤالات و سنجش پاسخ‌های شاهد می‌تواند به شهود، مخصوصاً قشر آسیب‌پذیر و آن‌هایی که دارای مشکلات روحی می‌باشند، بسیار کمک نماید. فراهم نکردن فرصتی برای اینکه شاهد بتواند پیش از آغاز جلسه رسیدگی، مفاد شهادت خود را برای یک حقوق‌دان بیان نموده و با اطمینان بیشتری در جلسه حاضر شود، کیفیت ادای شهادت و بیان اطلاعات، از جانب شهودرا تقلیل خواهد داد و شاهد با ترس بیش‌تر و آرامش خاطر کمتری در جلسه دادگاه، حضور می‌یابد.^{۱۷}

در تعدادی از کشورها، پلیس، دادستان و مقامات دادگستری، جلسات اولیه و منظم با شهود دادرسی برگزار می‌کنند تا وضعیت روانی آنان را مشخص نمایند. این جلسات در خصوص شهود کودک یا نوجوان و هنگامی که شهود از ناتوانی ویژه هوشی، عملکرد اجتماعی یا ناتوانی یا اختلال جسمانی رنج می‌برند که بر کیفیت ادای شهادت از سوی آنان مؤثر است، کمک شایانی می‌کنند. اولین کار، شناسایی شهود آسیب‌پذیر و هر شخص بزرگسالی است که هنگام تماس با فرایند دادرسی کیفری به ملاحظات خاص نیاز دارند. معمولاً، پلیس اولین نهادی است که با این افراد تماس برقرار می‌کند؛ فنون مصاحبه گفتگو درباره ترتیبات رسیدگی در دادگاه و آشنایی‌سازی با تشریفات و روند محاکمات باید کانون توجه قرار بگیرد. پشتیبانی در تمامی مراحل یک پرونده لازم است؛ ولی نباید به شکل گفتگو و تبادل نظر یا تمرین شهادت شاهد یا حتی راهنمایی شاهد، قبل از محاکمه باشد.

خدمات معاضدتی باید از سوی افراد متخصص اداره و اجرا شوند، که از ادارات تحقیق و تعقیب مستقل هستند. صلاحیت و اختیارات آن‌ها باید در شبکه‌های پشتیبانی دولت، به وضوح تعریف و گنجانده شود و به ابعادی چون اصل رازداری در اطلاعات مشترک و مناسب بودن اشخاصی که به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم در پرونده دخیل هستند، باید توجه خاص شود. پرسنلی که در امر تأمین خدمات برای شهود دخیل هستند، باید در خصوص موارد زیر آموزش دیده و مهارت‌های لازم را کسب کنند:

الف) دانش و مهارت لازم برای کار کردن با شهودی که ممکن است آسیب‌پذیر باشند، ولی بدون بحث و تبادل نظر درباره پرونده مربوط یا هدایت آنان به هر نحو، ب) دانش و درک لازم از قوانین جزایی، تشریفات و رویه‌های پلیسی و قوانین دادگاه‌ها، ج) توانایی ایجاد ارتباط بین اعضای خانواده و نهادهایی که ممکن است با فرایند قضایی مرتبط باشند.^{۱۸} رویه آماده‌سازی اجازه می‌دهد که به شاهد کمک شود تا با درک کامل از فرایند رسیدگی دادگاه، شرکت‌کنندگان در آن و نقش‌های آنان، آزادانه و بدون ترس شهادت دهند. این هدف از طریق اقدامات ذیل که بخشی از رویه آماده‌سازی شهود است، حاصل می‌گردد: ۱) فراهم کردن فرصتی برای شاهد، جهت آشنایی با وکیل دعوای دادرسی و سایر کسانی که از شاهد در دادگاه سؤال خواهند پرسید، ۲) آشنا کردن شاهد با سالن دادگاه، مشارکت‌کنندگان در فرایند رسیدگی و نیز آشنایی با فرایند رسیدگی، ۳) مباحثه در خصوص موضوعات مرتبط با امنیت و ایمنی شاهد، با هدف تبیین لزوم ارائه درخواست به دادگاه برای اقدامات حفاظتی، ۴) متذکر شدن این امر به شاهد، که وی الزام قانونی اکید به بیان حقیقت در هنگام ادای شهادت و بیان اطلاعات دارد، ۵) توضیح فرایند طرح

۱۶. همان، ص ۵۴.

۱۷. برای مطالعه بیشتر به پرونده دعوی دادستان علیه لوبانگا در جلسه استماع مورخ ۲۸ ژانویه ۲۰۰۹ رجوع شود به: رضوی‌فرد، بهزاد و فقیه محمدی، حسن، همان، ص ۵۵.

۱۸. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، بهترین راهکارها برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته، ص ۴۴.

سؤال اولیه، پرسش متقابل و پرسش مجدد. ۱۹ قضات مورد مصاحبه بیان داشتند، در رویه قضایی ایران چنین راهکاری تحت عنوان «آماده‌سازی و آشناسازی شهود» وجود ندارد.

پنهان ماندن اطلاعات مربوط به شاهد

در ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر گردیده است: «هرگاه بیم خطر جانی یا حیثیتی و یا ضرر مالی برای شاهد یا مطلع و یا خانواده آنان وجود داشته باشد، اما استماع اظهارات آنان ضروری باشد، بازپرس به منظور حمایت از شاهد یا مطلع و با ذکر علت در پرونده، تدابیر زیر را اتخاذ می‌کند: ... ب) عدم افشای اطلاعات مربوط به هویت، مشخصات خانوادگی و محل سکونت یا فعالیت شاهد یا مطلع...».

همچنین در ماده ۹ آیین‌نامه اجرایی حمایت از شهود موضوع تبصره ۱ ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است: «عدم افشای اطلاعات، ناظر به تمامی مواردی است که موجب شناسایی شاهد یا مطلع یا خانواده وی می‌شود اعم از هویت، مشخصات خانوادگی، محل سکونت، اشتغال، یا نوع فعالیت یا هر امر دیگر». در ماده ۱۰ آیین‌نامه مذکور بیان گردیده است: «در مواردی که شهادت بدون افشای اطلاعات شاهد یا مطلع صورت می‌گیرد، مقام قضایی مکلف است، شرایط قانونی لازم برای ادای شهادت را در این مورد نیز احراز نماید». در مورد اینکه نسبت به چه کسانی باید اطلاعات افشا نشود، ماده ۱۱ آیین‌نامه مذکور اشاره می‌کند که: «عدم افشای اطلاعات شاهد یا مطلع یا خانواده وی در صورت احراز شرایط مذکور در ماده ۲۱۴ قانون، مطلق بوده و اطلاعات مزبور برای هیچ شخصی اعم از شاکی یا متهم یا وکیل آن‌ها یا سایر افراد نباید افشاء شود».

تحقیق از شاهد

برای کشف حقیقت لازم است که بازپرس از شهود، تحقیقاتی را به عمل آورد و ضمن تحقیقات، سؤالات لازم را برای روشن شدن موضوع از آن‌ها بپرسد. در جریان تحقیقات، برای کاهش فشارهای روحی و روانی شاهد، حقوقی را برای وی، به شرح ذیل در نظر گرفته‌اند.

۱) امکان تحقیق به صورت الکترونیکی: تبصره ۲ ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری بیان می‌دارد: «در صورتی که دلیل پرونده منحصر به شهادت شهود و مطلعان نباشد، تحقیق از آنان می‌تواند به صورت الکترونیکی و با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی به عمل آید»؛ منظور از مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی، مقررات مندرج در مواد ۶۴۹ تا ۶۶۳ این قانون است. در این تبصره، اگرچه قانون‌گذار، تحقیقات الکترونیکی را تجویز نموده است؛ اما به حقوق دفاعی متهم نیز توجه نموده و استفاده از وسایل الکترونیکی را زمانی مجاز دانسته که شهادت، تنها دلیل پرونده نباشد، تا متهم تنها به دلیل عدم شناخت شاهد و ناتوانی در جرح او، محکوم نگردد.

۲) عدم امکان تحقیق مجدد: در ماده ۲۰۷ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است: «... تحقیق مجدد از شهود و مطلعان، در موارد ضرورت یا مواجهه آنان بلامانع است. دلیل ضرورت باید در صورت مجلس قید شود»؛ بنابراین برای تحقیق مجدد از شهود نیاز است که ضرورت وجود داشته باشد و همچنین دلیل ضرورت در صورت مجلس قید شود. همچنین در ماده ۳۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر گردیده است: «دادگاه می‌تواند... بعد از تحقیقات انفرادی، برحسب درخواست متهم یا مدعی خصوصی یا با نظر خود مجدداً به صورت انفرادی یا جمعی از شهود تحقیق نماید». بنابراین در مرحله رسیدگی دادگاه، تحقیق مجدد

انفرادی یا جمعی از شهود بر حسب درخواست متهم یا مدعی خصوصی یا با نظر خود دادگاه است، اگرچه در این ماده قید ضرورت برای تحقیق مجدد نیامده است؛ اما با توجه به ماده ۲۰۷ قانون آیین دادرسی کیفری و اشاره به لزوم وجود ضرورت برای تحقیق مجدد، می‌توان تحقیق مجدد از شهود در مرحله رسیدگی دادگاه را نیز در صورت وجود ضرورت جایز دانست. در صورت تشکیل جلسات متعدد برای استماع اظهارات شاهد، ماده ۷ آیین‌نامه اجرایی حمایت از شهود و مطلعان موضوع تبصره ۱ ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: «در صورتی که به تشخیص مقام قضایی، تشکیل جلسات متعدد برای استماع اظهارات شاهد یا مطلع ضرورت داشته باشد، مقررات این آیین‌نامه باید در تمامی جلسات رعایت شود»؛ بنابراین، طبق تبصره مذکور، امکان تشکیل جلسات متعدد برای استماع اظهارات شاهد در صورت ضرورت وجود دارد که باید مقررات آیین‌نامه مذکور در تمام جلسات رعایت گردد.

در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در ذیل ماده ۱۰۲ آمده است: «... بازپرس همچنین می‌تواند از هر دستگاه فنی‌ای که اجازه برقراری ارتباط با شاهد را می‌دهد، استفاده کند...»^{۲۰} علاوه بر این، در ماده ۶۱-۷۰۶ در مورد حمایت از شهود بیان گردیده: «شخص متهم یا فرستاده شده نزد مرجع انشای رأی، می‌تواند مواجه با شاهد مورد استماع را از طریق یک دستگاه فنی که اجازه استماع شاهد از راه دور یا پرس‌وجو از این شاهد توسط وکیل وی از این طریق را می‌دهد، درخواست نماید. نظر شاهد گمنام، از طریق استفاده از شیوه‌های فنی مناسب، استماع می‌شود. اگر دادگاه به تکمیل اطلاعات از طریق استماع شاهد دستور دهد، شاهد توسط بازپرس انتخابی برای انجام تکمیل اطلاعات یا یکی از اعضای دادگاه که برای انجام این استماع انتخاب شده است و با استفاده از دستگاه فنی پیش‌بینی شده توسط بند پیشین، استماع می‌شود».

۳) تحقیق به‌صورت جداگانه و محرمانه: نوع رایجی از تهدید زمانی رخ می‌دهد که متهم و دوستان و آشنایان او در جلسه مقدماتی و اولین تحقیقات با نگاه‌های معنی‌دار و ژست‌های تهدیدآمیز به شاهد القا می‌نمایند که شهادت یا اطلاعات ندهند. تحقیق از متهمان و شهود در کنار هم و هم‌زمان باعث برخورد این افراد و احتمالاً تهدید شهود از طرف متهم می‌گردد. این نزدیکی و ارتباط و حالت‌ها و حرکات تهدیدآمیز متهم، این ترس را در شهود ایجاد می‌نماید که مورد انتقام قرار خواهند گرفت. ماده ۲۰۷ قانون آیین دادرسی کیفری بیان می‌دارد: «بازپرس از هر یک از شهود و مطلعان، جداگانه و بدون حضور متهم تحقیق می‌کند و منشی اطلاعات ایشان را ثبت می‌کند و به امضا یا اثر انگشت آنان می‌رساند...». هرچند استفاده از این ماده قانونی جهت پیشگیری از تهدید شهود بسیار مفید می‌باشد؛ اما بهتر بود، قانون‌گذار مقرر می‌داشت که هر یک از شهود و متهمان، جداگانه به نهاد تحقیق مراجعه نمایند. حضور این افراد به‌صورت توأمان و نشستن کنار یکدیگر، در سالن‌های انتظار تهدیدزا می‌باشد. به‌همین دلیل بهتر است تدبیری اندیشیده شود که شهود در یک زمان و متهمان در یک زمان دیگر و طی اوقات جداگانه برای تحقیقات به نهاد تحقیق مراجعه نمایند تا نزدیکی و مبادرت و احتمال برخورد آن‌ها به حداقل خود برسد. تجربه دیگر کشورها در تهیه سالن‌های مجزا و انتظار تا حدودی چنین تأثیر مثبتی را در پی داشته است.^{۲۱}

۲۰. تدین، عباس، قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، چاپ دوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴، ص ۸۵

۲۱. میرزایی، اسداله، همان، ص ۱۲۰.

حق سکوت شاهد

اصولاً تفهیم «حق سکوت» از زمره حقوق متهمان می‌باشد و از زمره حقوق دفاعی ایشان محسوب شده و عبارت است از «امتناع و خودداری متهم از پاسخ دادن به سؤالات ضابطان دادگستری و مقام قضایی در مورد اتهام مطروحه علیه او». حال این سؤال مطرح است که، اگر شاهد، در دادسرا یا دادگاه حاضر شود، آیا او باید به سؤالات مطروحه پاسخ دهد؟ در ماده ۲۰۹ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است: «بازپرس پیش از شروع به تحقیقات، نام، نام خانوادگی، نام پدر، سن، شغل، میزان تحصیلات، مذهب، محل اقامت، پیام نگار (ایمیل)، شماره تلفن ثابت و همراه و سابقه محکومیت کیفری و درجه قرابت سببی یا نسبی و وجود یا عدم رابطه خادم و مخدومی شاهد یا مطلع با طرفین پرونده را سؤال می‌نماید و در صورت مجلس قید می‌کند».

همچنین در ماده ۳۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری بیان گردیده است: «دادگاه پیش از شروع به تحقیق از شاهد، نام، نام خانوادگی، نام پدر، سن، شغل، شماره شناسنامه و شماره ملی، میزان تحصیلات، مذهب، محل اقامت، شماره تلفن ثابت و همراه و سابقه محکومیت کیفری شاهد و درجه قرابت سببی یا نسبی و وجود یا عدم رابطه خادم و مخدومی او با طرفین را سؤال و در صورت مجلس قید می‌کند»؛ بنابراین شاهد باید این اطلاعات را در اختیار مأمور تحقیق و دادگاه قرار دهد.

حمایت های مالی از شهود

در جوامع کنونی، اشخاص برای گذران معیشت، مجبور به انجام کار هستند و تلاش آن‌ها نیز در این است که به منافع اقتصادی بیشتری دست یابند. غالباً سعی می‌کنند تا از انجام هر کاری که مانعی در راه به دست آوردن درآمد روزانه آن‌ها گردد، پرهیز نموده و همیشه در نگهداری اموال و دارایی‌های خود از تدابیر مختلفی استفاده کنند؛ در این راستا اگر شاهد، به منظور ادای شهادت مجبور شود، کار خود را تعطیل کند و متهم نیز آن‌ها را تهدید به از بین بردن اموالشان نماید، امکان اینکه شاهد از ادای شهادت امتناع ورزد، بسیار زیاد است. در نتیجه، تشویق شهود به ادای شهادت و بیان اطلاعات می‌طلبند، تا در صورت ضرورت از آن‌ها، حمایت‌های مالی مؤثری صورت گیرد؛ بر این اساس در ذیل این بحث به بررسی حمایت‌های مالی پرداخته می‌شود. از جمله نیازهای شاهد، پرداخت خسارت‌ها و هزینه‌هایی است که آنان در راستای ادای شهادت و کمک به بزه‌دیده در احقاق حق او، متحمل می‌شوند؛ لذا قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی کیفری، به حمایت از شاهد پرداخته است که برای ادای شهادت متحمل ضرر و زیان می‌گردد. همچنین برای حمایت مالی از شهود می‌طلبند که اگر اموال آن‌ها مورد تهدید قرار گرفت، حمایت‌های لازم از اموالشان صورت گیرد. از دیگر حمایت‌های مالی می‌توان به پرداخت تعهدات قانونی شاهد، حمایت اقتصادی و تأمین امنیت شغلی آن‌ها اشاره داشت. شکلی از تهدید علیه شهود خصوصاً در مواردی که شاهد خودش بزه‌دیده هست و در خشونت‌های خانوادگی، تهدیدات اقتصادی است. از نظر اقتصادی زنانی که استقلال اقتصادی ندارند معمولاً برای یافتن سرپناه و تأمین هزینه‌های خود دچار مشکل می‌شوند. این امر به‌ویژه در کشور ما که بیشتر، زنان از لحاظ مالی به شوهران وابسته هستند، باعث گردیده تا آن‌ها در مواقع بزه‌دیدگی، از طرف شوهر، قادر به مراجعه به پلیس و بیان شکایت خود و ادای شهادت و اظهار اطلاع نباشند.

در مورد کودکان نیز تهدیدات اقتصادی، شکل بسیار رایجی از تهدید می‌باشد. کودکان به‌ویژه اطفال دختر، به دلیل وابستگی شدید به والدین، در معرض خطر این تهدید قرار دارند. علاوه بر موارد خشونت خانوادگی که تهدیدات اقتصادی در آن‌ها رایج است، این شکل از تهدید در حوزه‌های دیگر نیز می‌تواند وجود داشته باشد. به‌عنوان نمونه در حوزه کاری به‌ویژه در بخش

خصوصی، تهدید به اخراج نمودن کارگر با توجه به تبعات منفی اقتصادی آن، می‌تواند به عنوان اهرمی برای فشار علیه شهود، مورد استفاده قرار گیرد.

مهاجرین غیر قانونی به کشورهای دیگر که معمولاً برای کار به آنجا سفر می‌نمایند، نیز در این دسته قرار دارند. این دسته ممکن است بنا به دلایلی از جمله تبعیض نژادی و قومی مورد سوءاستفاده و شکنجه قرار گیرند و به علت تهدید به اخراج، نتوانند ادای شهادت یا اظهار اطلاع نمایند.^{۲۲} توانایی شاهد، برای دستیابی سریع به استقلال مالی از طریق تأمین آموزش، آموزش حرفه‌ای، توسعه مهارت‌ها و تجربه کاری، عاملی مهم در از بین بردن تنش و اضطراب ناشی از برنامه و کمک به شهود، برای رعایت قوانین برنامه و حفظ وضعیت مطلوب است. در این مبحث به بررسی دقیق‌تر این موضوعات پرداخته می‌شود.

پرداخت خسارت در صورت ادعای ضرر و زیان

پرداخت خسارت به شاهد، در صورتی که وی متحمل خسارتی گردیده باشد و از دادگستری تقاضای جبران خسارت نیز نموده باشد، از جمله شیوه‌های حمایتی غیر کیفری است که می‌تواند مورد توجه قرار بگیرد. چه بسا شهود برای ادای شهادت مجبور شوند، یک یا چند روز کاری خود را تعطیل نموده و برای رفت و آمد به دادگاه نیز هزینه پرداخت نمایند؛ بنابراین در صورتی که شهود ادعای خسارت و جبران ضرر و زیان حاصله از ادای شهادت و بیان اطلاعات را نمایند، دادگستری به‌منظور حمایت از آن‌ها، باید جبران خسارت وارده به آن‌ها را بنماید.^{۲۳}

تغییر در وضعیت جسمانی شاهد

در ماده ۱۵ آیین‌نامه اجرایی حمایت از شهود و مطلعان موضوع تبصره ۱ ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است: «در مواردی که مقام قضایی در راستای حمایت از شهود و مطلعان، تصمیم به عدم افشای اطلاعات آن‌ها بگیرد و احتمال شناسایی شاهد یا مطلع از طریق صوت یا تصویر وی وجود داشته باشد، مقام قضایی باید تدابیری جهت جلوگیری از افشای هویت شاهد و مطلع اتخاذ نماید». یکی دیگر از تدابیر حمایتی از شهود، تغییر وضعیت جسمانی شاهد است. بدین صورت که وضعیت جسمانی آن‌ها، به گونه‌ای تغییر یابد که متهم نتواند شاهد را شناسایی کند. اتخاذ این شیوه حمایتی به دو صورت، «جراحی پلاستیک» و «تغییر صدا و تصویر» انجام می‌گردد.

رویکرد نظام کیفری انگلستان در حمایت از شاهد

حمایت از شاهد پیش از شروع محاکمه

حساسیت راجع به حقوق شهود از زمانی آغاز می‌شود که ایشان از سوی محکمه جهت ادای شهادت یا ارایه اطلاعات احضار می‌گردند و از این مرحله به بعد است که می‌توان شهود را عضوی از فرآیند رسیدگی کیفری دانست و به حفظ حقوق آنان در این پروسه توجه نمود. قسمت «witnesses service» یا همان خدمات شهود در دادگاه‌های انگلستان توسط بخش «حمایت از بزه‌دیدگان»^{۲۴} اداره می‌گردد و حمایت‌های رایگان و محرمانه و نیز اطلاعات عملی لازم را برای شهود، بزه‌دیدگان و خانواده‌شان، قبل و در حین استماع اظهارات ایشان و همچنین پس از استماع سخنان شهود فراهم می‌نماید. بنا بر دستورالعمل

۲۲. میرزایی، اسداله، همان، ص ۲۳.

۲۳. باقری‌نژاد، زینب، حمایت از شهود در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی، ص ۱۰۶.

24. victims support.

دادگاه‌های سلطنتی و دادگاه‌های بخش در انگلستان و ولز قسمت خدمات شهود ارائه‌گر خدماتی است که ذیلاً مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

حق برخورداری از معاضدت حقوقی

از جمله حقوقی که در کشورهایی با نظام حقوقی کامن‌لا به‌ویژه انگلستان برای متهم و همچنین شاهد شناخته شده است، حق برخورداری از معاضدت قضایی یا حق برخورداری از وکیل مدافع (باریستر)^{۲۵} barrister و مشاور حقوقی (سولیسیتور)^{۲۶} solicitor می‌باشد که به این امر در ماده ۵۸ قانون پلیس و ادله کیفری مصوب ۱۹۸۴ اشاره گردیده است. از آنجا که در نظام حقوقی انگلیس، شاهد به مثابه متهم فرض می‌شود و از حقوق حمایتی مشابه وی برخوردار است، حق مزبور یکی از حقوق مسلم شاهد هست که پلیس مکلف است قبل از شروع به تحقیق و بازجویی از شهود، آن را به شاهد تفهیم کند و اگر چنین نکند، صورت‌جلسه تنظیمی توسط وی قابل ابطال در دادگاه خواهد بود و قاضی می‌تواند در جلسه دادگاه و در اجرای اختیار پیش‌بینی شده برای وی مبنی بر رد دلیلی که در فرایندی نادرست و فریبکارانه اخذ گردیده است، صورت‌مجلس تنظیمی توسط پلیس را ابطال نماید.^{۲۷}

حمایت از شاهد در جریان محاکمه

همان‌طور که در این پایان‌نامه بدان اشاره گردید، با نظر به اتهامی بودن نظام کیفری انگلستان، شاهد به مثابه متهم فرض می‌شود و طبعاً از حقوقی مشابه وی برخوردار است. در حالی‌که این موضوع در نظام کیفری ایران مصداق ندارد. لذا در این مبحث در گفتار اول حق سکوت شهود انگلیس مورد مذاقه قرار می‌گیرد و در گفتار دوم به وجود یا عدم وجود مصونیت ایشان در رابطه با ادای شهادت پرداخته می‌شود و در گفتار سوم جبران ضرر و زیان شاهد از منظر حقوق انگلیس پی‌گیری خواهد شد و گفتار چهارم به توضیح امکاناتی پرداخته می‌شود که برای کمک به راحتی و آرامش شهود در ادای شهادت از سوی محاکم انگلیس اختصاص داده شده است.

حق سکوت شاهد

اصولاً تفهیم «حق سکوت» از زمره حقوق متهمان می‌باشد و از زمره حقوق دفاعی ایشان محسوب می‌شود و عبارت است از امتناع و خودداری متهم از پاسخ دادن به سؤالات ضابطین دادگستری و مقام قضایی در مورد اتهام مطروحه علیه او.^{۲۸} عدم اعلام حق سکوت به متهم توسط ضابطین دادگستری ممکن است متهمی را که آگاهی از موازین قانونی و حقوقی ندارد، ناچار به ذکر مطالبی به زبان خود کند. بی‌توجهی نسبت به رعایت چنین حقی نه‌تنها منجر به افزایش اختیارات ضابطین دادگستری

۲۵. سولیستر به معنای مشاور حقوقی که در نظام حقوقی انگلیس جز در دادگاه‌های نخستین حق حضور در دادگاه را ندارد و در دعوی مطروحه در محاکم بالاتر به باریستر کمک می‌کند. ن.ک. رفیعی، محمد تقی، فرهنگ لغت حقوقی انگلیسی فارسی، چاپ سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۷۸، ص ۱۰۱.

۲۶. باریستر: وظیفه باریسترها دفاع شفاهی از متهمین در دادگاه‌هاست. ن.ک. جی. آر. اسپنسر، آیین دادرسی کیفری انگلستان، ترجمه محمدرضا گودرزی و لایلا مقدادی، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۴، ص ۷۳.

۲۷. جی. آر. اسپنسر، همان، ص ۱۰۳.

۲۸. مرادی، مجید، حقوق شاهد در فرآیند رسیدگی کیفری حقوق ایران و انگلستان، دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی، برگرفته از سایت:

در اخذ اقرار و اعتراف از متهم به شیوه‌های غیرمعمول و قانونی می‌شود؛ بلکه حقوق متهم را به شدت در معرض تعرض و تضییع توسط ضابطین دادگستری قرار می‌دهد.

اکثر نظام‌های دادرسی کیفری دنیا پذیرفته‌اند که متهم حق دارد آزادانه از قدرت خود برای پاسخگویی به سؤالات یا امتناع از آن استفاده کند. به دیگر سخن قوانین کشورها نیز یا مقررات صریحی در این باره پیش‌بینی کرده‌اند یا رویه قضایی به تدریج چنین حقی را برای متهم تثبیت نموده است؛ لیکن از آنجا که در سیستم حقوقی کشورهای کامن‌لا، به‌ویژه نظام حقوقی انگلستان، شاهد به مثابه متهم انگاشته می‌شود، بنابراین فرض دارا بودن «حق سکوت» برای او نیز ممکن می‌باشد، از این رو، تفهیم «حق سکوت» به شهود قبل از آغاز فرایند بازجویی از آن‌ها، از ناحیه مقام تحقیق (پلیس قضایی) یا مقام رسیدگی‌کننده (قاضی)، به‌عنوان یک تکلیف قانونی به‌شمار می‌رود.^{۲۹} به این موضوع در مواد ۳۴ تا ۳۷ «قانون عدالت کیفری و نظم عمومی»^{۳۰} اشاره شده و طی آن دادگاه‌ها می‌توانند سکوت شاهد را بپذیرند. همچنین در بند ۴ ماده ۱۰ آیین‌نامه قانون عدالت کیفری و نظم عمومی لزوم اعلام آن به شهود قبل از شروع به تحقیق ذکر شده است.

مصونیت شاهد از اتهامات افتراء و توهین

در خصوص مصونیت باید گفت که مصونیت یعنی اینکه شهود در بیان اظهارات خود آزاد باشند و نتوان آن‌ها را به خاطر اظهاراتی که بیان داشته‌اند، تعقیب کرد. در واقع، «به جهت الزامی که اشخاص برای شهادت دارند، نمی‌توان شهود را جز در مورد شهادت کذب، تحت تعقیب و مؤاخذه قرار داد؛ در حقوق فرانسه در مقابل بازپرس یا ضابطین دادگستری، مصونیت شاهد کامل است و در صورتی که شاهد مرتکب اهانتی به ایشان گردید، از تعقیب جزایی مصون است؛ زیرا، شهادت کذب در مراجع مزبور قابل مجازات نیست. شهود باید آزادانه مطالب خود را بیان نمایند و تنها در موارد توهین و افتراء، در مراجع قضایی در مقابل چنین اظهاراتی قابل تعقیب هستند».^{۳۱}

در حقوق ایران چنین مصونیتی در خصوص شهود به چشم نمی‌خورد و فقط در صورت شهادت دروغ نزد مقامات قضایی، عمل ایشان وفق ماده ۶۵۰ قانون مجازات اسلامی جرم محسوب می‌شود. افتراء از جمله جرائمی است که به شخصیت معنوی افراد لطمه می‌زند. لذا قانون‌گذار ایرانی در ماده ۶۹۷ قانون مجازات اسلامی مقرر داشته است: «هر کس به‌وسیله اوراق چاپی یا خطی یا به‌وسیله درج در روزنامه یا جراید یا نطق در مجامع یا به هر وسیله دیگر به کسی امری را صریحاً نسبت دهد یا آن‌ها را منتشر سازد که مطابق قانون آن امر جرم محسوب می‌شود و نتواند صحت آن اسناد را ثابت نماید جز در مواردی که موجب حد است به یک ماه تا یک سال و تا (۷۴) ضربه شلاق یا یکی از آن‌ها حسب مورد محکوم خواهد شد. تبصره: در صورتی که نشر آن امر اشاعه فحشاء محسوب گردد هرچند بتواند صحت اسناد را ثابت نماید مرتکب به مجازات مذکور محکوم خواهد شد». مرتکب باید جرمی را به دیگری نسبت دهد. با توجه به واژه «کسی» در ماده ۶۹۷ قانون فوق‌الذکر باید گفت این جرم از سوی اشخاص حقوقی نیز قابل ارتکاب است.

۲۹. جی. آر. اسپنسر، همان، ص ۱۰۰.

30. Article criminal justice and public order 1994.libd.

۳۱. (برای دیدن نظر موافق ر.ک. آقایی‌نیا، حسین، جرائم علیه اشخاص (شخصیت معنوی)، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۵ و برای دیدن نظر موافق رجوع کنید به میرمحمدصادقی، حسین، جرائم علیه اشخاص، ص ۴۵۵).

لازمه جرم افترا آن است که مرتکب «صریحاً» جرمی را به دیگری نسبت دهد. «عنوان جرم انتسابی باید به گونه‌ای باشد که احتمال خلاف در آن و داشتن معانی مختلف منتفی و عنوان انتسابی همان عنوانی باشد که قانون آن را جرم می‌شناسد».^{۳۲} مرتکب قادر نباشد که صحت اسناد را ثابت نماید؛ لذا اگر بتواند ارتکاب جرم از ناحیه منتسب‌الیه را به اثبات برساند، مغفرتی محسوب نخواهد شد. در حقوق انگلیس نیز این مصونیت دیده نمی‌شود. چنانچه شهود در دادگاه ضمن ادای شهادت اقدام به انتساب جرمی به دیگری نمودند و این عمل مورد جرم‌انگاری قانون‌گذار انگلیسی واقع نگردید، تنها شهادت کذب است که وفق بند دوم ماده ۷۵ قانون عدالت جوانان و ادله کیفری مصوب ۱۹۹۹ جرم‌انگاری شده است و مجازات شهادت کذب نزد دادگاه تا ۵ ماه حبس یا تا ۱۰۰۰ یورو و یا هر دوی این‌هاست و اشخاص اعم از شهود و طرفین، مکلف به راستگویی هستند و بایستی اظهارات آن‌ها دروغ یا واجد توهین و افترا نباشد.^{۳۳} در خصوص مسئله‌ای تحت عنوان جابه‌جایی عنوان «شاهد و متهم» و مقررات راجع به آن در حقوق انگلیس از آنجا که حقوق حمایتی متهم و شاهد تا حدود زیادی شبیه به هم است، این مسئله کمتر نمود پیدا می‌کند، زیرا شخص احضار شده از همان ابتدا حق سکوت و حق برخورداری از معاضدت قضایی را دارد. به‌علاوه در انگلستان بازجویی همیشه توأم با رعایت حقوق فردی است و پلیس هم در پیش آمدن چنین حالاتی مکلف به تفهیم اتهام و تفهیم حقوق دفاعی شخص و سپس ادامه روند بازجویی می‌باشد.

جبران ضرر و زیان و تهیه امکانات کمکی برای شاهد

بر اساس مواد ۹۷ و ۹۹ قانون دادگاه‌های صلح انگلستان،^{۳۴} در صورتی که شاهد مطالبه خسارت‌های وارد شده به خود را بنماید، فرمی به وی داده می‌شود تا هزینه وارده از قبیل مسافرت به دادگاه، گذاشتن فرزند در مهد کودک، از دست دادن درآمد و غیره را در آن قید نماید و دادگاه دستور پرداخت آن را حداکثر ظرف پنج روز صادر خواهد کرد.^{۳۵} پرداخت هزینه به عهده متقاضی است؛ مگر در صورت عدم توانایی پرداخت، که از بودجه دادگستری پرداخت می‌گردد.

قانون محاکمه جوانان و ادله کیفری مصوب ۱۹۹۹ در خصوص آن دسته از شهودی که به دلیل داشتن پاره‌ای شرایط که ناشی از محیط حاکم بر دادگاه و مواجهه با متهم در جریان دادرسی می‌باشد و دچار واهمه و پریشانی شده‌اند، حقوقی مقرر نموده است که به‌نظر می‌رسد بکارگیری آن می‌تواند سهم به‌سزایی در تأمین آرامش خاطر شاهد و جلوگیری از اضطراب وی داشته باشد.

مطابق قانون مرقوم افراد زیر ۱۷ سال که به عنوان شاهد به دادرسی دعوت شده‌اند و نیز افرادی که دچار معلولیت فیزیکی و یا اختلالات ذهنی برای یادگیری هستند یا همچنین افرادی که اختلالات ذهنی آنان از منظر دادگاه تا آن حد مهم بنماید که از نظر آن مرجع کیفیت شهادت آنان را تحت‌الشعاع قرار دهد و همچنین آن دسته از افرادی که به خاطر شرایط شخصی خودشان یا شرایطی که پرونده دارا می‌باشد، هنگام ارایه شهادت دچار ترس و پریشانی می‌شوند و همچنین شهودی که خود قربانی جرائم جنسی بوده‌اند، واجد شرایط استفاده از شرایط کمکی دادگاه‌های انگلستان محسوب می‌گردند. شهود واجد یکی از شرایط مذکور، در صورت تقاضا از دادگاه می‌توانند از امکانات کمکی استفاده کنند.

۳۲. آقای نی، حسین، همان، ص ۶۴.

33. <http://www.yourright.org.uk/yourrights/right-of-victime>.

34. http://www.bamdadeno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=104:1389-12-06-19.

35. Article 97 and 99- The Magistrates Court Act 1980, Ibid <http://www.yourrights.org.uk/yourrights/rights-of-victims-and-witnesses>.

حمایت های جسمانی و مادی

مرسوم ترین حمایت از شاهد حمایت های جسمانی و مادی است. تأمین تمامیت جسمانی شهود از طریق اخفای هویت شهود بهترین راه حمایت از شهود است. در انگلیس دادگاه ها به منظور حمایت از شهود، بر اصل غیرعلنی کردن محاکمه، خدشه وارد نمی کنند. سیستم حقوقی در انگلیس هم در مرحله تحقیقات و هم در مرحله دادرسی بر پایه نظام حقوقی اتهامی استوار است؛ یعنی هم تحقیقات و هم دادرسی به صورت علنی و شفاهی صورت می گیرد؛^{۳۶} بنابراین شاهد و طرفین دعوا به صورت شفاهی و با حضور سایر افراد درگیر در پرونده و حتی حضور شهروندان، دلایل و مدارک خود را به پلیس قضایی این کشور ارائه خواهند کرد. اگرچه به منظور حمایت از شهود، دادرسی علنی به صورت کلی به دادرسی غیر علنی تبدیل نخواهد شد، اما ممکن است فقط در برخی موارد استثنایی بازجویی از شهود به صورت خصوصی انجام گیرد.^{۳۷}

جلوگیری از مواجهه متهم با شاهد یکی از راه های اخفای هویت شهود محسوب می گردد. همانطور که پیش از این نیز گفته شد، رویه قضایی در انگلیس این است که اصولاً تحقیقات و اخذ شهادت و سایر دلایل و مدارک در مرحله قبل از دادگاه، توسط پلیس قضایی به صورت علنی و شفاهی انجام می گیرد؛ اما پلیس در مواردی که حقوق و آزادی های شهروندان اقتضاء کند می تواند از گواهان به طور انفرادی و خصوصی تحقیق کند.^{۳۸} از دیگر راه های اخفای هویت شهود، محافظت از اطلاعات مربوط به هویت آهاست. علی رغم اهمیت این موضوع، منشور شهود تنگلستان اشاره ای به آن نداشته است؛ اما در *Coroners and Justice Act 2009 S.86*^{۳۹} مقرر شده: در صورت اقتضاء، دادگاه می تواند، به منظور اطمینان از عدم افشاء هویت شاهد در جریان رسیدگی، دستورالعمل شاهد بی نام را تنظیم کند.^{۴۰} این دستورالعمل که انواع اقدامات مورد نیاز را تبیین خواهد کرد، شامل مواردی چون محفوظ داشتن نام شاهد،^{۴۱} جواز استفاده از نام مستعار،^{۴۲} پوشاندن شاهد،^{۴۳} تغییر صدای شاهد از طریق فرکانس ها^{۴۴} می باشد.^{۴۵}

به طور کلی علی رغم اهمیت حفاظت از تمامیت جسمانی شهود، منشور شهود انگلستان تصریحی در این باره ندارد و شاید بتوان به طور غیرمستقیم از برخی استانداردها،^{۴۶} آن را استنباط کرد؛ اما با وجود عدم تصریح منشور شهود به این مهم، در جریان رسیدگی در انگلستان، افسران پلیس به منظور حفاظت و تأمین امنیت جسمانی شهود و جلوگیری از حمله به وی، در دادگاه حضور خواهند داشت.^{۴۷}

۳۶. جی. آر. اسپنسر، همان، صص ۱۳۳-۱۳۴.

۳۷. در پرونده های جرایم جنسی، قاچاق انسان و در پرونده های خاصی که دادگاه اعتقاد داشته باشد کسی از طرف متهم ممکن است شاهد را تهدید کند، ارائه شهادت به صورت خصوصی انجام خواهد گرفت.

The Witness Charter, 2013, P. 15.

38. [www.iclr.co.uk/law-reports & case law search \[ICLR\]](http://www.iclr.co.uk/law-reports/case-law-search).

۳۹. قانون عدالت و پزشک قانونی ۲۰۰۹.

40. The court may make an anonymous witness order where it considers appropriate to ensure the identity of a witness in the proceedings is not disclosed.

41. withholding a witness's name.

42. Permitting the witness to use a pseudonym.

43. Screening the witness.

44. Disguising the witness's voice by modulation.

45. Martin Hannibal, Lisa Mountford, 2010-2011, Criminal litigation handbook, Oxford university press, P. 296.

۴۶. پاراگراف اول از استاندارد ۱۴ منشور شهود مقرر می دارد: «افسران حفاظت از دادگاه، همه افراد را در هنگام ورود به دادگاه، جستجو خواهند کرد؛ آن ها می توانند، از هر کسی که ممکن است کار دادگاه را مختل کند یا یک تهدید دیگر حضا را باشد، درخواست کنند تا بحث را ترک کند».

47. Martin Hannibal, Lisa Mountford, 2010-2011, P. 290.

حمایت های مالی

در جوامع امروزی، اشخاص برای گذران معیشت، مجبور به انجام کار هستند و تلاش آن‌ها نیز برای این است که به منافع اقتصادی بیشتری دست پیدا کنند. افراد غالباً از انجام هر کاری که مانع به دست آوردن درآمد گردد و یا هزینه‌های اضافی و غیر سودمند بر آن‌ها تحمیل نماید، پرهیز می‌کنند و از راه‌های مختلف و با اتخاذ تدابیر مناسب، سعی در نگهداری اموال و دارایی‌های خود دارند؛ بنابراین اگر شاهد به منظور ادای شهادت مجبور شود کار خود را تعطیل نماید و یا متحمل هزینه‌ای شود و یا متهم او را تهدید به از بین بردن اموال نماید، امکان اینکه شاهد از ادای شهادت امتناع ورزد، بسیار زیاد است. اگرچه برخی افراد بدون توجه به مال و ثروت و صرفاً در پاسخ به وجدان خود مبنی بر کمک به اجرای عدالت، حاضر به ادای شهادت می‌شوند، اما تشویق شهود به انجام این کار، می‌طلبد تا در صورت ضرورت از آن‌ها حمایت‌های مالی به عمل آید.^{۴۸} از جمله حمایت‌های مالی که می‌توان از شهود به عمل آورد باید به پرداخت هزینه‌های رفت و آمد، خساراتی که در نتیجه ترک شغل بر او وارد شده و حمایت از اموال او اشاره کرد؛ که دو مورد اول در منشور شهود انگلستان ذکر گردیده است.

منشور شهود انگلستان در چندین استاندارد^{۴۹} به اشکال مختلفی به حمایت مالی از شهود تأکید داشته است. مهم‌ترین استاندارد در خصوص حمایت مالی از شهود، استاندارد ۲۰ است که در پاراگراف اول آن چنین آمده است: «اعضای دفتر شهود یا وکیل مدافع، در مورد امکان درخواست هزینه‌ها از خدمات دادستانی سلطنتی (CPS) شهود را مطلع خواهند کرد و می‌توانند در تکمیل درخواست به آن‌ها کمک کنند. در بیشتر پرونده‌ها شهود قادر خواهند بود برای دریافت هزینه‌های دادرسی که در حین رفت و آمد به دادگاه متحمل شده‌اند، اقدام کنند. شهود همچنین قادر خواهند بود برای جبران ضرر و زیان حاصله به خاطر حضور در دادگاه و ارائه شهادت، درخواست غرامت کنند؛ در صورتی که اگر شخص، شاهد متهم باشد، قادر نخواهد بود از خدمات دادستانی سلطنتی هزینه‌هایش را دریافت کند؛ مگر اینکه دادگاه دستور خاصی در این باره صادر کند».

حمایت های معنوی

شاهدی که وقت و هزینه‌اش را برای عدالت‌گستری صرف کرده، انتظار برخوردی مناسب از عوامل اجرای عدالت دارد. «رفتار با شاهد یا بزه‌دیده باید با احترام بسیار بالایی صورت گیرد و این‌گونه تصور شود که آنان مهمانان مقدسی هستند».^{۵۰} برخورد مناسب با شهود در تمامی مراحل دادرسی، می‌تواند باعث آرامش روانی آن‌ها و ایجاد تمایل برای همکاری با عوامل نظام دادرسی کیفری شود. شهود که یکبار با دیدن صحنه جرم، دچار شوک و آسیب روانی شده‌اند، ممکن است برای ارائه شهادت نیز به دلایل مختلفی چون عدم برخورد مناسب و محترمانه، ترس از افشای اطلاعات شخصی، عدم اطلاع و آشنایی با سیستم عدالت کیفری و یا اضطراب ناشی از صرف حضور در مرجع قضایی، مجدداً آزرده‌خاطر شوند؛^{۵۱} این رنجش به احتمال زیاد از

۴۸. باقری‌نژاد، زینب، همان، ص ۱۳۲.

۴۹. استاندارد ۱۰ پاراگراف دوم منشور شهود: خدمات شهود، به شما حمایت‌های روانی و سودمند به طرق ذیل ارائه خواهند داد: بند سوم - ارزیابی‌های کاربردی و سودمند از نیازها و خواسته‌های شما در دادگاه به عمل خواهند آورد؛ برای مثال کمک کردن در قالب هزینه‌ها و مخارج؛ استاندارد ۲۰ پاراگراف سوم منشور شهود: اگر شما به دلایل مالی در رسیدن به دادگاه یا از دادگاه، ناتوان هستید، شما باید جلوتر و در اسرع وقت واحد مراقبت از شهود را مطلع کنید؛ آن‌ها نیز CPS را مطلع خواهند کرد، کسی که می‌تواند پرداخت یا کمک هزینه سفر شما را ترتیب دهد. در این حالت اگر شما شاهد دفاع‌کننده هستید باید وکیل مدافع را مطلع کنید. اگر شما با احضار به دعوت شده‌اید، به شما انتقال پول پیشنهاد خواهد شد تا اطمینان حاصل شود که شما می‌توانید حضور پیدا کنید.

50. Gautav Gupta, Nishant 2001, Report on Protection of witnesses, new Dehli: National law Institute university, P. 6.

۵۱. مهرآذین امین، حمایت از کرامت انسانی در تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۹۴، ص ۱۰۸.

تمایل آن‌ها به همکاری با نظام عدالت کم خواهد کرد؛ بنابراین باید اقداماتی در راستای آماده کردن ذهنی شهود جهت حضور در دادگاه و کاهش اضطراب آن‌ها و ایجاد آرامش روانی و آسودگی خاطر در آن‌ها انجام داد.

رفتار عادلانه و محترمانه با شهود یکی از انواع حمایت‌های معنوی به شمار می‌آید. در منشور شهود انگلستان یکی از مواردی که بسیار بر آن تأکید شده و در چندین استاندارد به آن اشاره شده است، نوع برخورد با شهود می‌باشد. برخورد عادلانه و محترمانه با شهود از دیدگاه این سند آن قدر حائز اهمیت بوده است که اولین پاراگراف از اولین استاندارد را به بیان آن اختصاص داده است. در این پاراگراف گفته شده است که باید با شهود، عادلانه، محترمانه و مطابق با نیازهایشان و صرف‌نظر از نژاد، مذهب، سابقه، جنسیت، سن و هر ناتوانی دیگری رفتار شود. در پاراگراف بعدی همین استاندارد به حمایت‌های اضافی اشاره شده تا دستیابی برابر شهود به اطلاعات و خدمات حمایتی تأمین شود. به همین ترتیب در سایر استانداردهای این منشور به چگونگی برخورد با شهود اشاره شده است.

اطلاع‌رسانی به شاهد و به‌روز نگه داشتن وی در مورد وقایع و جریانات پیش‌رو، نیز می‌تواند در ایجاد آسودگی خاطر و آرامش روانی در او، تأثیرگذار باشد. منشور شهود انگلستان به اطلاع‌رسانی به شهود از بدو ورود آن‌ها به اداره پلیس تا پایان دادرسی توجه داشته است. پلیس ملزم خواهد بود از همان ابتدا که شهود و مطلعان، جرم یا واقعه‌ای را به پلیس گزارش می‌دهند، توضیحاتی درباره اینکه چگونه می‌خواهد با موضوع برخورد کند و اینکه حدوداً و با توجه به قرائن، موضوع تا چه مدت به انجام خواهد رسید، ارائه دهد. پلیس بعد از ارائه اطلاعات لازم برای راهنمایی شهود، باید یک کد پیگیری کیفی به او بدهد و شخص یا نهادی را همچون افسران حمایت از شهود^{۵۲} یا واحد مراقبت از شهود^{۵۳} به عنوان رابط به‌منظور پرس و جو و راهنمایی بیشتر بیشتر معرفی کند.

طبق این منشور، پلیس باید در طول تحقیق از جرم، شهود را از جریان پرونده مطلع نگه دارد. این وظیفه در زمان جریان پرونده در دادگاه، به عهده اعضای دفتر شهود خواهد بود. بعد از اتمام رسیدگی نیز واحد مراقبت از شهود و پلیس (در برخی پرونده‌ها)، شهود را از نتیجه پرونده و در صورت اقتضاء از حکم مطلع خواهند کرد. در صورتی که شخص، شاهد دفاع کننده باشد، وظایف مذکور در بالا، بر عهده وکیل مدافع، تا جایی که وظایف حرفه‌ای آن‌ها اجازه دهد، خواهد بود.

نام و جزئیات ارتباط با افسران مراقبت از شهود و یا در برخی پرونده‌ها افسران پلیس، به‌عنوان نقطه ارتباطی شهود برای سؤال‌ها، درخواست‌ها و نگرانی‌هایی که دارند در اختیار شهود قرار داده خواهد شد. واحد مراقبت از شهود یا در برخی پرونده‌ها پلیس، وکلای مدافع، اعضای HMCTS، اعضای دفتر شهود، هر یک برای کمک به آمادگی شهود برای حضور در دادگاه، اطلاعاتی به نحو ذیل به آن‌ها ارائه خواهند داد، یا جایی که این اطلاعات می‌تواند یافت شود، به آن‌ها معرفی خواهند کرد.

توضیح علامت‌ها، برای کمک به شهود در پیدا کردن مسیر اطراف، در هنگام ورود آن‌ها به دادگاه، اطلاعاتی درباره فرآیند و چیدمان (ترتیب) دادگاه، ارائه یک کپی از خدمات شهود مستقر در دادگاه، قبل از دادرسی، فرصت دیدن دادگاه قبل از دادرسی، اطلاعاتی درباره مکان دادگاه و خطوط حمل و نقل، حمایت‌ها و تسهیلات در دسترس در دادگاه مانند غذا و نوشیدنی، نواحی مستقل برای انتظار، تدابیر اتخاذی برای افراد ناتوان، اطلاعاتی برای شهود زیر ۱۸ سال با ارائه بسته شهود جوان و اطلاعاتی درباره آیین‌نامه بزه‌دیدگان؛ اگر شاهد همزمان بزه‌دیده نیز هست.

ملاحظه می‌شود که این سند در جهت حمایت از شهود و ایجاد آرامش روانی در آن‌ها، به آگاه ساختن و پاسخ به پرسش‌های آن‌ها توجه ویژه‌ای دارد؛ که این امر می‌تواند در کاهش استرس و ترغیب آن‌ها به همکاری به نظام عدالت کیفی مؤثر واقع

52. Witness care officer.

53. Witness care unit.

شود. در رویه قضایی انگلیس، شاهد مثل متهم فرض می‌شود و از حقوق حمایتی مشابه وی برخوردار است که پلیس قبل از شروع به تحقیق و بازجویی از شهود، آن را به شاهد تفهیم می‌کند و اگر چنین نکند، صورت‌جلسه تنظیمی توسط وی قابل ابطال در دادگاه خواهد بود و قاضی در جلسه دادگاه و در اجرای اختیار پیش‌بینی شده برای وی در ماده ۷۸ قانون پلیس و ادله کیفری، مبنی بر رد دلیلی که در فرآیندی نادرست و فریبکارانه اخذ گردیده، صورت‌مجلس تنظیمی توسط پلیس را ابطال می‌نماید.^{۵۴}

در طول مدتی که شهود برای ارائه شهادت به سیستم عدالت کیفری رفت و آمد دارند و با مقامات و مسئولان آن (اعم از پلیس، بازپرس، دادستان، قاضی، وکیل، نهادهای حمایت از شهود و...) در ارتباط هستند، آن‌ها ممکن است متوجه برخی اطلاعات خصوصی مربوط به شهود (مثل داشتن سابقه کیفری، داشتن بیماری یا مشکل خاص و...) شوند یا خود شهود برای ارائه شهادت به نحو بهتر ناچار به ارائه برخی اطلاعات شخصی خود (مثل مشکل شنوایی، بی‌سواد بودن یا نیاز به وقفه‌های مکرر و...) باشند؛ در حالی که ممکن است این اطلاعات را جزء اسرار و حریم خصوصی خود بدانند و از اطلاع یافتن دیگران نسبت به آن گریزان باشند.^{۵۵} بنابراین برای ایجاد آسودگی روانی در شهود، باید به آن‌ها این اطمینان را داد که حریم خصوصی آن‌ها محفوظ خواهد ماند.

منشور شهود انگلستان به این امر توجه داشته و در پاراگراف دوم از استاندارد ۵ چنین مقرر داشته است: «جزئیات شخصی شما جز در مواردی که مربوط به پرونده باشد، فراتر از چارچوب کارگزاران عدالت کیفری و سازمان‌های حمایت‌کننده مربوطه پخش نخواهد شد. در صورت انتشار این اطلاعات جز در مواردی که الزام قانونی وجود داشته باشد، اجازه شما کسب خواهد شد». بنابراین شهود در ارائه اطلاعات خصوصی مثل مشکل شنوایی، نیاز به وقفه‌های مکرر و... که ممکن است بر تصمیم دادگاه در رابطه با مراقبت از نیازهای آن‌ها تأثیرگذار باشد، نباید احساس شرمساری کنند و با آسودگی خاطر به اظهار آن‌ها بپردازند. نیاز به مترجم برای افراد لال یا ناشنوا یا افرادی که به دلیل پایین بودن سطح سواد یا هر دلیل دیگری، متوجه سخنان طرف مقابل نمی‌شوند و نیاز است شخصی مطالب را برای آن‌ها روشن و تفهیم کند، هماهنگ کردن تاریخ رسیدگی و استماع شهادت با زمان شهود و در نظر گرفتن آمادگی آن‌ها در تعیین وقت، فرصت تجدید انرژی، فراهم کردن امکان نشستن در سالن عمومی دادگاه برای همراهان شهود، فراهم کردن امکان شکایت در صورت عدم رضایت از خدمات دریافتی و... بخشی دیگر از اقدامات حمایتی از شهود می‌باشند.^{۵۶} بند ششم از استاندارد ۱۳ منشور شهود در راستای حمایت از شهود مقرر داشته: «شما هر زبان یا هر نیاز ارتباطی که داشته باشید، دادستان یا وکلای مدافع، یک مترجم معتبر یا یک میانجی ثبت شده^{۵۷} یا دیگر مساعدت‌کننده‌ها را برای شما فراهم خواهند کرد؛ به شرطی که این نیازها جلوتر شناسایی شود».

تمام شهود نیازهای یکسانی نخواهند داشت و هر یک با توجه به اوضاع و احوال و موقعیتی که در آن قرار دارند، نیازهای حمایتی متفاوتی خواهند داشت؛ اما در این میان، تفاوت شرایط برخی از شهود، آن‌ها را در مقایسه با دیگر شهود، مستحق حمایت‌های خاص و اقدامات ویژه‌ای می‌سازد. در منشور شهود انگلستان، از این افراد تحت عنوان شهود آسیب‌پذیر و مرعوب^{۵۸}

۵۴. جی. آر. اسپنسر، همان، ص ۱۰۳.

۵۵. فرهادی، جمشید، حمایت از حریم خصوصی اشخاص در تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی،

۱۳۸۶، ص ۱۹۹.

56. John Sprack (2006), A practical approach to criminal procedure, Oxford university press.

۵۷. استاندارد ۱۶ پاراگراف سوم: اگر با مساعدت میانجی‌های ثبت شده با شما موافقت شده باشد، نقش آن‌ها این است تا امکانی را فراهم کنند که شما قادر به فهم سؤال‌های پرسیده شده و دادگاه نیز قادر به فهم پاسخ‌های شما باشد.

58. Vulnerable and intimidated witnesses.

نام برده شده است. در این سند، از افراد واجد شرایط برای اقدامات ویژه یا همان شهود آسیب‌پذیر و مرعوب بدین‌گونه نام برده است:

«در موارد زیر شهود آسیب‌پذیر محسوب می‌شوند: ۱- همه افراد زیر ۱۸ سال؛ ۲- افرادی که کیفیت شهادت آن‌ها تحت تأثیر یک اختلال روانی^{۵۹} باشد؛ ۳- وجود یک اختلال عمده در هوش و کارکرد اجتماعی؛ ۴- وجود یک ناتوانی یا اختلال جسمانی در شاهد؛

همچنین شهود در موارد زیر، به‌صورت اتوماتیک مرعوب محسوب می‌شوند: ۱- شاهد، خود بزه‌دیده یک جرم جنسی^{۶۱} یا قاچاق انسان^{۶۲} باشد؛ ۲- شاهد جرایم انجام‌شده با چاقو یا تفنگ؛ ۳- کیفیت شهادت شاهد، احتمالاً تحت تأثیر ترس و اضطراب او از ارائه شهادت در دادگاه باشد.»

در صورتی که شهود مشمول موارد مذکور در فوق باشند، برای ارائه شهادت بهتر مستحق اقدامات خاصی خواهند بود. استاندارد ۸ پاراگراف دوم: اگر شما یک شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب تشخیص داده شدید و یا اینکه شما شاهدی با نیازهای حمایتی خاص هستید، واحد مراقبت از شهود، با شما درباره نگرانی‌هایتان برای حضور در دادگاه (مثلاً: تمام ترس‌های مربوط به امنیت شما) گفتگو و ارزیابی کاملی از نیازهای شما به‌منظور اعمال تدابیر خاص برای کمک به ارائه شهادت بهتر در دادگاه، به‌عمل خواهد آورد. اگر شما شاهد دفاع‌کننده هستید، حمایت‌ها و اطلاعات مذکور، توسط وکیل دفاع‌کننده ارائه می‌شود.

استاندارد ۹ قسمت پایانی پاراگراف دوم: اگر شما یک شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب هستید یا شاهد یک جرم جدی هستید، تاریخ دادرسی برای یک روز خاص تعیین خواهد شد.

استاندارد ۹ پاراگراف سوم: اگر شما یک شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب هستید، دادستان یا وکیل مدافع، از دادگاه درخواست خواهند کرد تا در هنگام تعیین زمان و تاریخ استماع، پرونده شما را در اولویت قرار دهد تا زمان تأخیر و انتظار شما برای روز دادرسی به حداقل برسد.

استاندارد ۱۳ بند سوم: اگر شما یک شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب هستید، تمام تلاش‌ها ایجاد خواهد شد، برای تضمین اینکه شهادت شما بدون معطلی ارائه شود.

استاندارد ۱۴ پاراگراف دوم: زمانی که در دادگاه نگرانی‌های خاصی بالا می‌گیرد، کارکنان HMCTS و امنیت دادگاه، اطمینان خواهند داد که اقدامات امنیتی مناسب و مقتضی در دادگاه برای شهود آسیب‌پذیر یا تهدید شده وجود دارد و استاندارد ۱۴ پاراگراف سوم: اگر شما یک شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب هستید، شما می‌توانید قرار بگذارید تا زمانی که برای ارائه شهادت به شما نیاز شود، در مکان مستقلی نزدیک دادگاه منتظر بمانید.

رویه قضایی موجود در انگلیس نیز در راستای حمایت از کودکان، به‌گونه‌ای است که آن‌ها در حالی که از دید متهم پنهان هستند قادر به ارائه شهادت خواهند بود و به آن‌ها اجازه داده می‌شود از طریق لینک زنده تلویزیونی و یا فیلم ضبط شده شهادت خود را ارائه دهند.^{۶۳}

59. Mental disorder.

۶۰. در چارچوب مفاد قانون سلامت روانی ۱۹۸۳.

61. Sexual offence.

62. Human trafficking.

63. www.iclr.co.uk.law. reports & case law search [ICLR].

بحث و نتیجه گیری

۱- شهادت از دوران قدیم از عمده ترین و اصلی ترین دلایل اثبات جرم هم در حقوق ایران و هم در حقوق انگلستان بوده است. حجیت و اعتبار شهادت در امور کیفری امری انکار ناپذیر می باشد و نقش آن در اثبات جرایم مختلف درخور توجه است. تا آنجایی که در متون فقهی از جمله قرآن کریم و نیز در روایات متعدد به آن اشاره شده و به عنوان دلیلی که قابلیت استناد دارد، مورد اشاره قرار گرفته است. دلیل اهمیت این موضوع، شرایط ویژه ای که برای شاهد در متون فقهی و قانون آیین دادرسی کیفری ایران پیش بینی شده است، می باشد. در حقوق انگلستان نیز رویه قضایی و قانون در خصوص شهادت شهود تعیین تکلیف نموده اند. حقوق انگلیس به جای پایبندی به شرایط شاهد و ادای شهادت، قائل به ارزیابی شهادت در هر پرونده است. مبانی این نظام حقوقی در قسمت ادله اثبات دعوا علی الاخصوس شهادت شاهد مبتنی بر تصمیم گیری های هیأت منصفه و رهنمودهایی است که قضات در دعاوی مورد نظر صادر می کنند، مخصوصا در جریان سؤال از شاهد این مسئله جلوه بیشتری می نماید.

۲- با توجه به اهمیت و نقش شاهد در فرآیند دادرسی کیفری، در دو نظام حقوقی ایران و انگلستان توجه ویژه ای به مقوله حمایت از شاهد گردیده است. با این وصف هر دو نظام حقوقی می توانند از نقاط قوت دیگری بهره شایانی ببرند. هرچند تحولات قانونی در حقوق ایران به ویژه قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، گام های مثبتی در زمینه حمایت از شهود برداشته است، ولی تا رسیدن به حمایتی جامع، فراگیر و کارآمد فاصله زیادی وجود دارد.

۳- متون و اسناد حقوقی روشن مبنی بر حمایت های لازم از شهود، امری مقدماتی و لازم است. ولی برای اینکه این فرآیند تکمیل گردد، تأمین دو خواسته مهم است. از یک سو باید در این قوانین به صورت شفاف و با ذکر تمامی جزئیات و با ضمانت اجراهای مناسب، جنبه های مختلف حمایت تبیین گردد. بر این اساس شأن منشور حمایت از شهود در حقوق انگلستان و قانون آیین دادرسی کیفری در حقوق ایران، بیان جزئیات و به ویژه موارد و استانداردهای رفتاری بوده است؛ اما منشور حمایت از شهود با تفصیل و بیان جزئیات به خوبی توانسته است نقش خود را در این زمینه ایفا کند، اما از حیث ضمانت اجرا به نظر می رسد که در مقام مقایسه با منشور حمایت از شهود که جنبه ارشادی دارد، از موقعیت بهتری برخوردار است.

۴- از سوی دیگر برای حسن اجرای تدابیر فوق، ضروری است که فرهنگ سازمانی متناسب در ارکان اجرایی، پلیسی و قضائی ایجاد گردد. تا زمانی که دغدغه متصدیان امر، اجرای تمام و کمال تدابیر حمایتی فوق نباشد، نمی توان امید به اتخاذ سیاست حمایتی فراگیر از شهود داشت. دوم، از حیث حمایت مادی اختصاص مأموران اختصاصی در این زمینه و نیز اتخاذ تدابیری مانند، تغییر قیافه، تغییر فرکانس صدا می تواند از جمله اقدامات مهم در جهت حمایت از تمامیت جسمانی و مادی شهود قلمداد گردد که در منشور حمایت از شهود با تفصیل بیشتری مورد توجه قرار گرفته است. استفاده از مکان های اختصاصی در محیط دادگاه و خارج آن و نیز تفاوت مسیر تردد شهود با متهمان نیز می تواند از جمله تدابیر احتیاطی در این زمینه مورد توجه قرار گیرد. موضوع مهم دیگر جبران خسارات وارده بر شهود از حیث مادی است که با توجه به مشارکت شاهد در فرآیند کشف جرم که مقوله ای مرتبط با امور عمومی است، به نظر می رسد جبران هزینه ها در بدو امر باید متوجه دولت به عنوان نماینده عموم مردم در تأمین امنیت، باشد. تحمیل چنین هزینه ها بر بزه دیدگان، موجبات نارضایتی آن ها را فراهم می کند.

۵- از حیث حمایت های معنوی، منشور حمایت از شهود به تفصیل مصادیق این حمایت را از بدو ورود شاهد به فرآیند کیفری تا انتها مشخص و معین کرده است. این حمایت ها به مثابه کد رفتاری ای می ماند که در ارتقای عملکرد متصدیان اجرایی و از

جمله مقامات پلیسی و قضایی می‌تواند مؤثر واقع گردد. انجام مشاوره‌های مربوط به منظور کاهش استرس و ترس شاهد و همراهی وی می‌تواند نقش مهمی در آرامش روحی و روانی شاهد ایفاء نماید.

۶- یکی از حلقه‌های مفقوده در تأمین امنیت روانی شهود، اهتمام به آموزش کارکنان واحدهای مستقیم مرتبط با شهود است. چگونگی تعامل کارکنان ذی‌ربط با شهود از حیث روان‌شناختی می‌تواند عامل مهمی در تقویت رویکرد حمایتی نظام عدالت کیفری نسبت به شهود به‌شمار آید. از سوی دیگر اطلاع‌رسانی به‌موقع و همه‌جانبه در خصوص سیر رسیدگی به پرونده نیز در تقویت آرامش درونی شاهد مؤثر است.

۷- حمایت افتراقی و اختصاصی از شهود جرائم خشونت‌بار و سازمان‌یافته از نوآوری‌های منشور حمایت از شهود در حقوق انگلستان قلمداد می‌شود که ضروری است در تحولات تقنینی بعدی در نظام حقوقی ایران مورد توجه مضاعف قرار گیرد، زیرا با توجه به ریسک بالای خطرات احتمالی در این دسته از جرائم و نیز اهمیت کشف جرم، ضروری است که گستره حمایت‌ها از شهود گسترده‌تر و از تنوع بیشتری برخوردار گردد. بر این اساس به نظر می‌رسد که باید در اصلاحات بعدی مورد نظر در قانون آیین دادرسی کیفری، بیان شفاف و جزئیات موارد بالا مورد توجه قرار گیرد. یکی از نکات شایان توجه در این خصوص این است که راهکارها و ابزارهای اجرائی و بومی و متناسب با شرایط و ظرفیت کشور برای عملیاتی کردن رویکردهای حمایتی، مورد التفات قرار بگیرد.

۸- در مجموع با توجه به مطالب ارائه شده در این مقاله موارد و نکات ذیل در تطبیق دو نظام حقوقی واجد اهمیت است: نخست، متون و اسناد حقوقی روشن مبنی بر حمایت‌های لازم از شهود، امری مقدماتی و لازم است. ولی برای اینکه این فرآیند تکمیل گردد، تأمین دو خواسته مهم است. از یک سو باید در این قوانین به‌صورت شفاف و با ذکر تمامی جزئیات و با ضمانت اجراهای مناسب، جنبه‌های مختلف حمایت تبیین گردد. بر این اساس شأن منشور حمایت از شهود در حقوق انگلستان و آیین‌نامه اجرائی حمایت از شهود و مطلعان مصوب ۱۳۹۴ در حقوق ایران در کنار قوانین عمومی و اصلی، بیان جزئیات و به ویژه موارد و استانداردهای رفتاری بوده است؛ اما منشور حمایت از شهود با تفصیل و بیان جزئیات به خوبی توانسته است نقش خود را در این زمینه ایفا کند، اما از حیث ضمانت اجرا به نظر می‌رسد که آیین‌نامه اجرائی حمایت از شهود و مطلعان مصوب ۱۳۹۴ در مقام مقایسه با منشور حمایت از شهود که جنبه ارشادی دارد، از موقعیت بهتری برخوردار است. از سوی دیگر برای حسن اجرای تدابیر فوق، ضروری است که فرهنگ سازمانی متناسب در ارکان اجرایی، پلیسی و قضائی ایجاد گردد تا زمانی که دغدغه متصدیان امر، اجرای تمام و کمال تدابیر حمایتی فوق نباشد، نمی‌توان امید به اتخاذ سیاست حمایتی فراگیر از شهود داشت. دوم، از حیث حمایت مادی اختصاص مأموران اختصاصی در این زمینه و نیز اتخاذ تدابیری مانند تغییر قیافه، تغییر فرکانس صدا می‌تواند از جمله اقدامات مهم در جهت حمایت از تمامیت جسمانی و مادی شهود قلمداد گردد که در منشور حمایت از شهود با تفصیل بیشتری مورد توجه قرار گرفته است. در انجام این پژوهش، سعی بر آن است تا با بررسی دقیق شیوه‌های حمایت از شهود در حقوق انگلستان و تطبیق آنها با قوانین داخلی راهکارهای مناسب و ضروری جهت تأمین عدالت کیفری و حمایت از شهود ارائه داده شود. طبق این موارد، پیشنهادات زیر ارائه میشود:

۱- مطالعه و تعمق در راهکارها و مقررات راجع به شهادت در قوانین داخلی کشورهای مترقی و نیز در اسناد بین‌المللی با توجه به تجربیات و نیز رویه قضایی دادگاه‌های بین‌المللی در وضع مقرراتی مدرن و پیشرفته و همسو از نیازهای اساسی قانون نویسی در حقوق ایران محسوب می‌گردد. چرا که آیین دادرسی کیفری هر نظام حقوقی خود آینه‌ای برای نشان دادن میزان ارزش و احترام آن نظام به آزادی‌های فردی و حقوق اجتماعی آن جامعه محسوب می‌گردد و هر چه بیشتر مقررات کاملتر و

جامع تر باشد، رعایت حقوق افراد جامعه از تضمین بیشتری برخوردار بوده و نشانه ای از تمدن آن جامعه خواهد بود. وضع مقررات کامل تر با مذاقه و تطبیق در حقوق سایر کشورها و یافتن نقاط ضعف و قوت حقوق داخلی بهتر و سهل تر تأمین می گردد.

۲- مقرراتی وضع گردد که طی آن شهودی که از محیط دادگاه وحشت دارند یا از پاسخ دادن به سؤالاتی که از ایشان در جلسه دادگاه پرسیده می شود، واهمه دارند؛ لیکن امکان پاسخگویی به همان سؤالات با وجود یک واسطه که فرد اخیر آن سؤالات را از شاهد بپرسد، وجود داشته باشد، بتوانند از این طریق در آرامش خاطر به ادای شهادت نزد وی بپردازند.

۳- امکانات رفاهی ویژه ای همچون همراهی یکی از اقوام شاهد همراه وی در دادگاه یا ادای شهادت به طور زنده از طریق وسایل ارتباط از راه دور برای شاهدان در دادگاه مخصوصاً شهودی که دچار ترس و فشار روانی برای ادای شهادت شده اند، فراهم شود تا به این وسیله علاوه بر ترغیب افراد به ادای شهادت، به شهادت سالمی که به دور از فشار و تنش محیط دادگاه است، دست یابند.

۴- محلی مخصوص جهت حضور شاهد در دادگاه برای ادای شهادت ایجاد گردد تا هم امکان مواجهه حضوری ایشان با متهم یا بستگان یا همدستان متهم که بعضاً می توانند برای شاهد خطر آفرین باشد، زائل گردد و با تهیه چنین مکانی وی برای کمک به کشف حقیقا احترام و از همکاری او قدردانی گردد.

۵- مقرراتی وضع گردد تا از شهودی که بعد از ادای شهادت به دلیل انتقام جویی گروه بزهکار در معرض تهدید و آسیب جانی و مالی خود و یا افراد خانواده خود قرار می گیرند، حمایت گردد و در این میان می توانند با استفاده از راهکارهای حمایتی از شهود که در سایر کشورها از جمله انگلیس به کار می رود، بهره برداری نمود.

منابع

۱- منابع فارسی

الف) کتب

- ۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی. جلد ششم، چاپ یازدهم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۹
- ۲- انصاری، ولی الله، حقوق تحقیقات جنایی، مطالعات تطبیقی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۰
- ۳- آخوندی، محمود، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۷۸
- ۴- ..... آیین دادرسی کیفری، جلد پنجم، چاپ سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۵
- ۵- ..... آیین دادرسی کیفری، جلد چهارم، چاپ دوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۱
- ۶- ..... آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ هفتم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۴
- ۷- آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ سوم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۸
- ۸- آقایی نیا، حسین، جرایم علیه اشخاص (شخصیت معنوی)، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۵
- ۹- باقری نژاد، زینب، حمایت از شهود در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین المللی، چاپ سوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴
- ۱۰- تدین، عباس، قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، چاپ دوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴
- ۱۱- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ دوازدهم، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۳

- ۱۲-.....،.....، دایره‌المعارف علوم اسلامی و قضائی، جلد اول، چاپ دوم، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۷
- ۱۳-جمعی از نویسندگان، ادله اثبات دعاوی کیفری، چاپ اول، مشهد، نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۲
- ۱۴-جی. آر. اسپنسر، آیین دادرسی کیفری انگلستان، ترجمه محمدرضا گودرزی و لیلا مقدادی، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۴
- ۱۵-خالقی، علی، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ سی و یکم، تهران، انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۳
- ۱۶-.....،.....، نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری، چاپ هفتم، تهران، انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۵
- ۱۷-دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، بهترین راهکارها برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته، چاپ اول، تهران، روزنامه رسمی، ۱۳۸۸
- ۱۸-رفیعی، محمد تقی، فرهنگ لغت حقوقی انگلیسی فارسی، چاپ سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۷۸
- ۱۹-زراعت، عباس و حاجی‌زاده، حمید، ادله اثبات دعوا، چاپ دوم، تهران، انتشارات قانون مدار، ۱۳۹۰
- ۲۰-زراعت، عباس و حاجی‌زاده، حمیدرضا، آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، تهران، انتشارات موسسه فرهنگی هنری دانش پذیر، ۱۳۸۹
- ۲۱-ساکت، محمدحسین، دادرسی در حقوق اسلامی، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۲
- ۲۲-صدرزاده افشار، سید محسن، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، چاپ چهارم، تهران، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۴
- ۲۳-عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، جلد دوم، چاپ هفتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹
- ۲۴-کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، چاپ سوم، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۶
- ۲۵-کوشا، جعفر، جرائم علیه عدالت قضایی، چاپ دوم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۱
- ۲۶-گروه پژوهشی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ادله اثبات دعاوی کیفری، چاپ چهارم، خراسان، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۷
- ۲۷-گلدوست جویباری، رجب، آیین دادرسی کیفری، چاپ ششم، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۵
- ۲۸-لارگیه، ژان، آیین دادرسی کیفری فرانسه، ترجمه حسن کاشفی اسماعیل‌زاده، چاپ اول، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۸
- ۲۹-محمودی جانکی، فیروز، حق دفاع متهم (علوم جنایی)، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات سرسبیل، ۱۳۸۴
- ۳۰-معاونت آموزش قوه قضاییه، مجموعه نشست‌های قضایی (مسائل آیین دادرسی کیفری)، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات جاودانه، ۱۳۸۷
- ۳۱-معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد سوم، چاپ هشتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱
- ۳۲-میرمحمدصادقی، حسین، جرایم علیه اشخاص، چاپ نوزدهم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲
- ۳۳-.....،.....، جرایم علیه اموال و مالکیت، چاپ چهل و ششم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲

ب) مقالات

- ۱-ابراهیم گل، علیرضا، ابعاد شهادت در رسیدگی‌های کیفری بین‌المللی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۷، ۱۳۸۶
- ۲-امینی، زهرا؛ کوشکی، غلامحسین، بررسی تطبیقی حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، شماره ۲۱، ۱۳۹۶

- ۳- باقری نژاد، زینب، مبانی و علل حمایت از شهود در فرآیند دادرسی کیفری، مجله پیام آموزش، شماره ۳۴، ۱۳۹۳
- ۴- تیلور، بی دون، آماده‌سازی شهود در حقوق بین‌الملل کیفری، ترجمه فرخ سیری، منصور، ویزنامه مجله حقوقی بین‌المللی، ۱۳۸۹
- ۵- رضوی فرد، بهزاد و فقیه محمدی، حسن، رویکرد دیوان کیفری بین‌المللی در قبال آماده‌سازی شهود، پژوهشنامه حقوقی، شماره ۲، ۱۳۹۰
- ۶- صالحی، جواد، بایسته‌ها و چالش‌های افشای دلایل؛ جلوه‌ای از حقوق دفاعی متهم در اساسنامه در دیوان کیفری بین‌المللی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۸، ۱۳۸۶
- ۷- صفاری، علی، مبانی نظری و پیشگیری از جرم، مجله حقوقی دانشکده دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، ۱۳۸۰
- ۸- عظیم‌زاده، شادی و دژخواه، علی، حمایت از هویت بزه‌دیده و شاهد و تعارض آن با حق دفاع متهم، فصل‌نامه تعالی حقوق، شماره ۸، ۱۳۹۲
- ۹- غلامپور، مهدی و تدین، عباس، جلب شاهد از منظر حقوق ایران و اسناد بین‌المللی؛ از هست‌ها تا باید‌ها، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲، ۱۳۹۲
- ۱۰- قرجه‌لو، علیرضا، شهادت بر شهادت در حقوق کیفری ایران و انگلیس، مجله الهیات و حقوق، شماره ۲۸، ۱۳۸۷
- ۱۱- کاظمی، سید علی، حمایت از شهود در لایحه آیین دادرسی کیفری، مجله کارآگاه، شماره ۱۵، ۱۳۹۰
- ۱۲- کریمی، عباس و شکوهی‌زاده، رضا، قاعده عدم پذیرش شهادت بر مسموعات و استثنائات آن در نظام کامن‌لا با نگاهی تطبیقی به حقوق ایران، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱، ۱۳۸۸
- ۱۳- مهدوی‌پور، اعظم، شیوه‌های حمایت از شهود با تکیه بر فناوری ارتباطی، مجله فقه و حقوق ارتباطات، شماره ۳، ۱۳۹۱
- ۱۴- نوبهار، رحیم، بررسی مبانی فقهی الزام به شهادت در دعاوی کیفری، مجله تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۴۰، ۱۳۸۳
- ۱۵- .....، .....، شکنجه در کنوانسیون ۱۹۸۴ سازمان ملل متحد، مجله کانون وکلای دادگستری، شماره ۱۴۹، ۱۳۸۶
- ۱۶- والین، لوک، قربانیان و شهود در جنایات بین‌المللی؛ از حق حمایت تا حق بیان، مجله حقوقی، شماره ۳۴، ۱۳۸۵
- ۱۷- یکرنگی، محمد، اقدامات حمایتی از شهود در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، مجله حقوقی داور، شماره ۲، ۱۳۸۸

ج) پایان نامه ها

- ۱- ابراهیمیان، گیسو، شهادت شهود و مطلعین در نظام کیفری ایران و انگلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ۱۳۹۰
- ۲- باقری نژاد، زینب، مبانی حمایت از شهود و جایگاه آن در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی، پایان‌نامه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران مرکز، ۱۳۸۷
- ۳- پرویزی، آیت اله، حمایت از شهود در قوانین کیفری و اسناد بین‌المللی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵
- ۴- ردایی، سلمان، مطالعه تطبیقی حمایت از شهود در قوانین کیفری ایران و اسناد بین‌المللی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ۱۳۹۲
- ۵- رؤفیان نائینی، حمید، شاهد در حقوق کیفری ایران، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علوم قضایی، ۱۳۸۹

- ۶- شاهچراغ، سید حمید، مطالعه تطبیقی مسؤلیت دولت در جبران خسارت بزه‌دیده در حقوق ایران و انگلیس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران مرکز، ۱۳۸۷
- ۷- فرهادی، جمشید، حمایت از حریم خصوصی اشخاص در تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۸۶
- ۸- قرجه‌لو، علیرضا، قراین و امارات در حقوق کیفری ایران و انگلیس، رساله دکتری، حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۶
- ۹- مهرآذین امین، حمایت از کرامت انسانی در تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۹۴
- ۱۰- میرزایی، اسداله، حمایت از بزه‌دیدگان و شهود در برابر تهدید در فرایند دادرسی کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، ۱۳۸۴

۲- منابع فقهی و عربی

- ۱- امام خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، جلد دوم، چاپ سوم، تهران، انتشارات علوم اسلامی، ۱۳۷۰
- ۲- طریحی، شیخ فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ دوم، بیروت، نشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸
- ۳- نجفی، شیخ محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد بیست و پنجم، چاپ دوم، تهران، انتشارات علوم اسلامی، ۱۳۷۰

۳- منابع لاتین

- 1-A. Martin. Elizabet, Dictionary of law, London, Oxford University press, 14ed, 1997, P. 312.
- 2-Gautav Gupta, Nishant 2001, Report on Protection of witnesses, new Dehli: National law Institute university.
- 3-John Sprack (2006), A practical approach to criminal procedure, Oxford university press.
- 4-Martin Hannibal, Lisa Mountford, 2010-2011, Criminal litigation handbook, Oxford university press, P. 303.
- 5-Martin Hannibal, Lisa Mountford, 2010-2011, Criminal litigation handbook, Oxford university press, P. 296.
- 6-The court may make an anonymous witness order where it considers appropriate to ensure the identity of a witness in the proceedings is not disclosed.